

Rozdział 2. Źródła współczesności

Spis treści:

Rozdział 2. Źródła współczesności	3
1. I wojna światowa	3
Przyczyny wojny	3
Wybuch I wojny światowej.....	3
Przebieg wojny	4
Rewolucje rosyjskie w 1917 r.	7
Zakończenie wojny	8
2. Nowe idee powojennego świata	10
Komunizm.....	10
Faszyzm	11
Nazizm	12
3. Powstanie i rozwój II Rzeczypospolitej.....	14
1. Zakończenie I wojny światowej	14
2. Odzyskanie niepodległości	14
3. Walki o granice niepodległej Rzeczypospolitej (1918-1921).....	15
4. Społeczeństwo i gospodarka II Rzeczypospolitej.....	18
5. Życie polityczne II Rzeczypospolitej.....	21
6. Polityka zagraniczna Rzeczypospolitej.....	23
3. Europa na drodze do wojny.....	26
4. II wojna światowa.....	28
1. Wybuch wojny niemiecko-polskiej.....	28
2. Rozpoczęcie działań.....	28
3. Bitwa nad Bzurą.....	29
4. Wkroczenie Armii Czerwonej	29
5. Obrona Warszawy	29
2. Wojna w Europie (1939-1941)	30
1. Europa wschodnia pod rządami ZSRR	30
2. Wojna w Europie Zachodniej.....	30
3. Bitwa o Anglię.....	30
4. Podbój Bałkanów.....	31
4. Wojna Niemiec z ZSRR (1941-1943)	31
1. Atak Niemiec na ZSRR.....	31
2. Bitwa o Moskwę	32

3. Działania wojenne na Ukrainie i w na Kaukazie	32
4. Bitwa na Łuku Kurskim	32
5. Wojna poza Europą	33
1. Państwa biorące udział w wojnie	33
2. Wojna w Afryce Północnej	33
3. Bitwa o Atlantyk	34
4. Działania wojenne na Dalekim Wschodzie	34
5. Zakończenie działań wojennych w Europie	35
6. Polityka okupacyjna Niemiec podczas wojny	36
1. Założenia polityki wobec ludności europejskiej	36
2. Kolaboracja	37
3. Holocaust.....	37
7. Ziemie polskie podczas II wojny światowej	40
1. Ziemie pod okupacją niemiecką	40
2. Ziemie pod okupacją radziecką	41
3. Polscy jeńcy wojenni.....	41
4. Ujawnienie zbrodni katyńskiej.....	42
8. Władze polskie podczas II wojny światowej.....	42
1. Rząd polski na emigracji	42
2. Utworzenie Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie	43
3. Nawiązanie stosunków z ZSRR.....	43
4. Delegatura Rządu na Kraj	44
9. Ruch oporu na ziemiach polskich	44
1. Powstanie Armii Krajowej	44
2. Działalność Armii Krajowej	45
3. Powstanie ruchu komunistycznego.....	45

Rozdział 2. Źródła współczesności

1. I wojna światowa

Przyczyny wojny

Początek XX wieku przyniósł ze sobą narastanie konfliktów politycznych między mocarstwami. Ostatecznie ukształtowały się w Europie dwa wielkie bloki polityczno-wojskowe. Jeden z nich to **Trójprzymierze** (Niemcy, Austro-Węgry, Włochy), a drugi **Trójporozumienie** (Francja, Rosja, Wielka Brytania). Wchodzące w ich skład państwa pozawierały między sobą sojusze polityczne i gwarantowały pomoc wojskową w wypadku ataku na jedną z układających się stron.

Dominującym mocarstwem na kontynencie europejskim były **Niemcy**. Celem ich polityki było zdobycie przewagi nad innymi państwami i uzyskanie potwierdzenia niemieckiej mocarstwowości, w tym także w koloniach. Powodowało to konflikty z najważniejszym mocarstwem kolonialnym świata, jakim była **Wielka Brytania**. Innym przeciwnikiem Niemiec była **Francja**. Jej celem było odzyskanie utraconych w 1871 r. prowincji Alzacji i Lotaryngii. Dążenie do realizacji tego celu powodowało, że Francja wiązała się z tymi państwami, które prowadziły antyniemiecką politykę.

Szczególnie niebezpiecznym obszarem ścierania się interesów różnych państw był **Półwysep Bałkański**. Do początku XIX wieku państwem kontrolującym ten obszar była Turcja. Jednak w miarę upływu czasu jej pozycja słabła, a narody bałkańskie podejmowały skuteczną walkę o niepodległość (np. Grecy). Dwa mocarstwa europejskie – Rosja i Austro-Węgry – były szczególnie zainteresowane uzyskaniem wpływów na tych terytoriach. Rosja kreowała się na patrona narodów bałkańskich, odwołując się do wspólnej religii (prawosławie) oraz pochodzenia (narody słowiańskie). Z kolei Austro-Węgry rozwijały się poprzez zajmowanie ziem należących uprzednio do Turcji. Ostatecznie w 1908 r. wcieliły Bośnię i Hercegowinę, stanowiące prowincje tureckie. Wywołany tym krokiem kryzys bośniacki ostatecznie nie zakończył się wybuchem wojny.

Trójporozumienie i Trójprzymierze, były traktowane przez część opinii publicznej jako gwarancja równowagi europejskiej i utrzymania pokoju. Pojawiające się sprzeczności były uważane wyłącznie za konflikty o lokalnym zasięgu, niemające większego znaczenia dla sytuacji międzynarodowej. Nie uświadamiano sobie, że zjednoczenie Niemiec w połączeniu z silnie występującym **niemieckim nacjonalizmem** załamało już równowagę europejską ustanowioną na kongresie wiedeńskim w 1815 r. Niemieckie zbrojenia morskie podjęte przez admirała **Alfreda von Tirpitz** zaniepokoiły Wielką Brytanię i zmusiły do rozbudowy własnej floty. Panującą kruchą równowagę sił mogły w każdej chwili przerwać nasilające się konflikty między mocarstwami i rywalizacja o kolonie.

Wybuch I wojny światowej

Wydarzeniem, które zapoczątkowało wojnę był zamach w Sarajewie. W dniu **28 czerwca 1914 r.** w **Sarajewie** (na terenie zajętej przez Austro-Węgry Bośni) został zabity austriacki następca tronu, arcyksiążę **Franciszek Ferdynand**. Zginął on z rąk **Gavrilo Principa** członka organizacji serbskich nacjonalistów, przekonanych, że Bośnia powinna należeć do Serbii. Wiedeń postanowił wykorzystać to wydarzenie do ostatecznego wyeliminowania wpływów serbskich na Bałkanach i wystosował ostre ultimatum pod adresem Belgradu. Poparcie Rosji spowodowało, że Serbia odrzuciła żądania austriackie.

Austro-Węgry, popierane przez Niemcy, w dniu **28 lipca 1914 r.** wypowiedziały wojnę Serbii. Wobec ogłoszonej przez Rosję mobilizacji Niemcy wypowiedziały jej wojnę **1 sierpnia 1914 r.** Związane z Rosją sojuszem militarnym Wielka Brytania i Francja udzieliły jej poparcia, co doprowadziło do wypowiedzenia przez Niemcy **3 sierpnia** wojny Francji. Z kolei Anglia wypowiedziała wojnę Niemcom **4 sierpnia**, a Austro-Węgry wypowiedziały ją Rosji **6 sierpnia**. W ten sposób, na zasadzie reakcji łańcuchowej, konflikt z Bałkanów rozprzestrzenił się w ciągu kilku dni na całą Europę, a później na cały świat.

Przebieg wojny

W efekcie działań wojennych rozpoczętych w 1914 r. na terenie Europy ukształtowały się trzy fronty: **zachodni** (francusko-angielsko-niemiecki), **wschodni** (rosyjsko-niemiecko-austriacki) i **południowy** (austro-węgiersko-serbski).

Front zachodni. Wojska niemieckie w sile 1,5 mln żołnierzy pogwałciły neutralność Belgii i 4 sierpnia 1914 r. przekroczyły jej granicę. Armia belgijska stawiała zacięty opór, który opóźnił wejście Niemców na terytorium francuskie. Po przełamaniu belgijskiej obrony wojska niemieckie wkroczyły do północno-zachodniej Francji i szybko posuwały się w kierunku Paryża. W dniach **5-9 września 1914 r.** miała miejsce **bitwa nad Marną**, w której wojska francuskie dowodzone przez gen. **Joseph'a Joffre'a** zatrzymały siły niemieckie, a następnie zmusiły je do cofnięcia się. Klęska niemiecka w bitwie nad Marną oznaczała krach niemieckich planów wojennych. Działania militarne na zachodzie przybrały charakter **wojny pozycyjnej**, w której żołnierze obu walczących stron zalegli w linii okopów biegnących od Morza Północnego, poprzez północną Francję do granicy szwajcarskiej. W następnych latach obie strony próbowały zmienić ten stan rzeczy i przełamać linię obrony nieprzyjaciela.

Pozycyjny charakter działań wojennych spowodował, że pierwsza wojna światowa była inna od wszystkich wcześniej prowadzonych. W nowej sytuacji militarnej podstawowym czynnikiem stały się mało ruchliwe milionowe masy piechoty, które zaległy wzdłuż liczącego 700 km frontu. Linie obrony składały się z systemu okopów, rowów łącznikowych i bunkrów z bronią maszynową, ochraniających jeszcze przez zasieki z drutu kolczastego. W ich obronie szczególną rolę odgrywały karabiny maszynowe. Niemcy jako pierwsi użyli w czasie bitwy pod **Ypres** gazów bojowych oraz miotaczy ognia. Wykorzystano na szerszą skalę lotnictwo, które przed wojną było zaledwie ciekawostką techniczną.

Zdobycie silnie umocnionych pozycji nie zawsze umożliwiała nawet ciężka artyleria, co potwierdziły walki pod **Verdun**. Wojska niemieckie w lutym 1916 r. zaatakowały francuską twierdzę, broniąną przez gen. **Philippe'a Petaina**. W bitwie tej, do grudnia 1916 r., po każdej stronie zginęło ponad 300 tys. żołnierzy. Mimo tak krwawego przebiegu nie przyniosła ona

wyraźnego rozstrzygnięcia wojkowego i uważa się, że zwycięstwo odniosła strona broniąca się, czyli Francuzi.

W ramach manewru odciążającego Verdun, wojska Ententy podjęły w lipcu 1916 r. ofensywę **nad Sommą**. Anglicy użyli tam po raz pierwszy czołgów, które w liczbie 49 miały ułatwić przełamanie niemieckich pozycji. Walki toczone do listopada 1916 r. miały również przebieg korzystny dla strony broniącej się, ponieważ tym razem Niemcy powstrzymali siły francusko-brytyjskie, którym udało się dokonać tylko niewielkich przesunięć linii frontu. W trakcie tej najkrwawszej z bitew I wojny światowej zginęło milion żołnierzy (400 tys. Francuzów, 200 tys. Anglików i 400 tys. Niemców). Liczba czołgów była systematycznie zwiększana, i osiągnęła pod koniec wojny liczbę prawie 2 tys., a ich masowe użycie pod Cambrai (1917) pozwoliło przełamać pozycje niemieckie.

W **marcu 1918** r. dowództwo niemieckie podjęło kolejną ofensywę, licząc że jej powodzenie zmusi państwa Ententy do ustępstw w przyszłych rokowaniach pokojowych. Początkowe sukcesy wojsk niemieckich i przesunięcie frontu o 20-60 km umożliwiło ich dotarcie **nad Marnę**. Początkiem klęski niemieckiej była **bitwa pod Amiens**, w której piechota aliancka była wspierana przez czołgi i samoloty, kierowane przez radio (8 VIII 1918). Wojska niemieckie zostały wyparte na teren Belgii i za linię Mozy. Klęski te spowodowały bunt marynarzy niemieckich w Kilonii (3 XI) oraz masowe wystąpienia rewolucyjne w Berlinie, które doprowadziły do abdykacji cesarza Wilhelma II. W tej sytuacji **11 listopada 1918** r. o godz. 11.00 w **Compiègne** niedaleko Paryża nastąpiła kapitulacja wojsk niemieckich, która zakończyła pierwszą wojnę światową.

Front wschodni. Wojska rosyjskie, nie czekając na zakończenie mobilizacji, już 17 sierpnia 1914 r. w sile dwóch armii wkroczyły do Prus Wschodnich. Wojska niemieckie dowodzone przez gen. **Paula von Hindenburga** i gen. **Ericha Ludendorffa** wzmocnione oddziałami ściągniętymi z frontu zachodniego przystąpiły do kontrofensywy. Pod koniec sierpnia i na początku września (tzw. bitwa nad jeziorami) wojska niemieckie odniosły sukcesy. Nieudolność rosyjskich generałów spowodowała stratę ponad 200 tys. żołnierzy i zmusiła wojska rosyjskie do wycofania się za Niemen.

W tym czasie wojska austro-węgierskie uderzyły na tereny między Wisłą i Bugiem. Klęski rosyjskie pod Kraśnikiem i Komarowem (niedaleko Zamościa) zmusiły Rosjan do odwrotu. W efekcie wojska państw centralnych wkroczyły do Królestwa Polskiego. Niepowodzenia te zostały zrekompensowane przez stronę rosyjską w Galicji Wschodniej, gdzie gen. **Aleksiej Brusilow** pokonał wojska austro-węgierskie i zajął większość **Galicji** oraz **Bukowinę**.

W roku 1915, wobec impasu w działaniach na froncie zachodnim, nastąpiła wielka ofensywa wojsk centralnych na wschodzie. Zdecydowana przewaga państw centralnych i klęska pod **Gorlicami** zmusiły wojska rosyjskie do opuszczenia Królestwa Polskiego, Litwy, Kurlandii, Wołynia i Galicji. Pod koniec września 1915 r. front wschodni ustalił się na linii: **Zatoka Ryska – Dźwina – Dniestr** i pozostał niezmienny do połowy następnego roku. Tak więc również na tym froncie rozpoczęła się **wojna pozycyjna**.

Gen. **Brusilow**, w trakcie walk nad Sommą (na froncie zachodnim), przystąpił do ofensywy, w wyniku której wojska rosyjskie przerwały linię frontu (VI 1916). Pozwoliło to Rosjanom wkroczyć do Galicji Wschodniej i Bukowiny. Jednak trwałe zmiany nastąpiły tylko

na terenie Wołynia. Stan taki trwał do lipca 1917 r., kiedy nastąpił kolejny atak rosyjski na Galicję Wschodnią. Jednak po przejściowych sukcesach wojska rosyjskie zostały wyparte za rzekę Zbrucz. Po rewolucji bolszewickiej w listopadzie 1917 r. zmienił się stosunek Rosji do wojny i zaczęto prowadzić rozmowy pokojowe z Niemcami. Ich efektem był **pokój brzeski (3 III 1918)**, który zakończył walki na froncie wschodnim i pozostawił ciężar dalszego prowadzenia wojny pozostałym państwom Ententy. Niemcy wygrały wojnę na wschodzie.

Front południowy. Atak wojsk austro-węgierskich na **Serbię** (28 VII 1914), mimo przejściowych sukcesów w postaci zajęcia Belgradu, zakończył się zwycięstwem armii serbskiej, która odparła nieprzyjaciela. Sukcesy serbskie w pierwszej połowie 1915 r. wzmogły naciski państw centralnych na **Bułgarię**, co zmusiło ją do udziału w wojnie po ich stronie. Wspólne uderzenie wojsk austriackich, niemieckich i bułgarskich pozwoliło pokonać armię serbską i opanować całą Serbię. Armia serbska dowodzona przez następcę tronu, Aleksandra, została zmuszona do schronienia się na greckiej wyspie Korfu.

Brytyjczycy podjęli ekspedycję morską, która miała zbombardować tureckie twierdze w cieśninach czarnomorskich (II 1915). Zakończyła się ona niepowodzeniem z powodu zaminowania wód przybrzeżnych przez Turków. Kolejna próba kontrofensywy Ententy na froncie południowym doprowadziła do wysadzenia desantu na półwyspie **Gallipoli** w pobliżu Dardaneli. Turcy, dowodzeni przez oficerów niemieckich, stawili tam bardzo silny opór i zmusili wojska Ententy w grudniu 1915 r. do wycofania się. Klęska spowodowała śmierć blisko 190 tys. żołnierzy brytyjskich, australijskich i nowozelandzkich.

Rumunia zajmowała początkowo neutralne stanowisko wobec toczącej się wojny, ale sukcesy aliantów odnoszone w **1916 r.** na froncie zachodnim spowodowały jej opowieszenie się po stronie Ententy. Zbyt słaba armia rumuńska nie była w stanie oprzeć się atakowi austriacko-bułgarskiemu i pod koniec 1916 r. państwa centralne rozpoczęły okupację Rumunii. Ententa, wprowadzając swoje wojska do Salonik, zmusiła **Grecję** do udziału w wojnie po swojej stronie. W **1915 r. Włochy** opowiedziały się po stronie sprzymierzonych w zamian za korzyści terytorialne po zakończeniu wojny. Jednak ich udział w walkach miał niepomyślny przebieg. Na przełomie **1916/1917** roku walki toczony z Austriakami w okolicy **Triestu** skończyły się klęską wojsk włoskich. Front ustabilizowany wzdłuż rzeki Isonzo nie miał większego znaczenia dla dalszego przebiegu wojny w Europie.

Wojna na morzu. Statki niemieckie, które po wybuchu wojny znajdowały się w obcych portach, zostały zniszczone przez marynarkę wojenną państw Ententy. Pozostała część floty niemieckiej została unieruchomiona w portach macierzystych przez brytyjską blokadę na Morzu Północnym. Blokada ta uniemożliwiła flocie niemieckiej akcje militarne i ograniczyła handlowe możliwości zaopatrzenia. Sukcesy odnosiła tylko niemiecka flota podwodna, która atakowała i niszczyła wszystkie typy jednostek pływających: okręty wojenne, statki handlowe i pasażerskie, bez względu na banderę. Szerokim echem odbiło się zatopienie w **maju 1915 r.** przez niemiecki okręt podwodny brytyjskiego statku pasażerskiego „**Lusitania**”. Miał on na pokładzie 1200 osób cywilnych, w tym 120 obywateli Stanów Zjednoczonych.

Podjęta przez Niemców w maju 1916 r. próba przebicia się przez blokadę doprowadziła do największej bitwy morskiej w czasie I wojny światowej. **Bitwa jutlandzka (31 V-1 VI 1916)** zaangażowała olbrzymie siły z obu stron, tj. angielskiej i niemieckiej. Uczestniczyło w

niej łącznie 250 okrętów i 105 tys. oficerów i marynarzy. W miarę wyrównane, choć duże straty (14 okrętów angielskich i 11 niemieckich) spowodowały, że obie strony tej walki rościły sobie pretensje do zwycięstwa. Jednak sytuacja na Morzu Północnym nie zmieniła się – flota niemiecka wycofała się, a flota brytyjska nadal utrzymywała blokadę.

Od **1 lutego 1917** r. dowództwo niemieckie proklamowało **nieograniczoną wojnę podwodną**. Podwodna wojna o charakterze totalnym skierowana była przede wszystkim przeciwko Wielkiej Brytanii i miała uniemożliwić jej jakiegokolwiek dostawy, a tym samym zmusić ją do kapitulacji. Jednak w ramach tej doktryny atakowano nawet statki należące do państw neutralnych, w tym amerykańskie. Niemieckie **U-booty** (czyli okręty podwodne) okazały się bardzo groźną bronią i tylko w ciągu jednego kwartału 1917 r. zatopiły ponad 100 statków alianckich. Taktyka niemieckich okrętów podwodnych spowodowała drastyczne zmniejszenie dostaw surowców do Anglii. Było to niekorzystne dla gospodarki amerykańskiej i dlatego Stany Zjednoczone wypowiedziały Niemcom wojnę (**6 IV 1917**). Alianci zyskali sojusznika dysponującego ogromnym przemysłem, zasobami surowcowymi, żywnością, sprzętem wojennym i ludźmi. Statki handlowe sprzymierzonych otrzymały ochronę w postaci amerykańskich konwojów, eskorty okrętów wojennych. Przyniosło to już pod koniec 1917 r. znaczne ograniczenie strat wśród alianckiej floty. Wpłynęło to na dalszy przebieg wojny, nie tylko na morzu.

Rewolucje rosyjskie w 1917 r.

Rewolucja lutowa. Klęski militarne ponoszone przez wojska rosyjskie, braki w zapatrzeniu ludności cywilnej i rosnące ceny żywności wykazały nieprzygotowanie Rosji do wojny. Dyscyplina na froncie ulegała rozkładowi, a na tyłach coraz więcej ludzi głodowało. Żołnierze i marynarze, źle wyekwipowani i głodni, buntowali się przeciwko dalszemu prowadzeniu wojny. Mnożyły się również strajki i buntury ludności cywilnej – do końca 1916 r. wybuchło 577 buntów chłopskich. Niezadowolenie społeczne pogłębiały również afery dworskie (np. sprawa Rasputina). Politycy różnych orientacji jednogłośnie wskazywali na całkowitą nieudolność władz carskich. Burżuazja i ziemiaństwo domagały się utworzenia rządu „zaufania społecznego”, odpowiedzialnego przed Dumą Państwową (czyli parlamentem). Robotnicy, żołnierze i chłopcy żądali pokoju, chleba i swobód demokratycznych.

W początkach 1917 r. w Rosji, szczególnie w ośrodkach przemysłowych, wytworzyła się atmosfera rewolucyjna. W trakcie rozruchów głodowych w Piotrogradzie spowodowanych brakiem chleba do demonstrujących cywili przyłączyli się żołnierze. Władze carskie okazały się bezradne wobec liczącego ponad 200 tys. ludzi tłumu i straciły kontrolę nad sytuacją. W dniu 27 lutego 1917 r. (według kalendarza gregoriańskiego 12 III) władzę przejął **Tymczasowy Komitet Dumy Państwowej**, a 2 marca (15 III) abdykował car **Mikołaj II**. Rosja stała się republiką.

Rozmowy prowadzone przez Tymczasowy Komitet z **Piotrogradzką Radą Delegatów Robotniczych** doprowadziły do utworzenia **Rządu Tymczasowego** pod przewodnictwem **Georgija Lwowa**. Rząd dążył do przekształcenia Rosji w republikę parlamentarną. Rozpisał wybory do konstytuanty, ogłosił amnestię dla więźniów politycznych, zniesienie przywilejów stanowych i narodowych. Uznanie rządu przez państwa zachodnie spowodowało kontynuację

zobowiązań sojuszniczych i dalszy udział Rosji w wojnie przeciwko państwom centralnym. Sytuacja ta wzmogła w masach dążenia antywojenne i rewolucyjne.

Coraz popularniejsze stawały się Rady Delegatów Robotniczych poszerzone o delegatów żołnierskich. Przewagę w nich mieli **eserowcy** (socjalrewolucjoniści) i **mienszewicy** (od 1903 r. skrzydło Socjaldemokratycznej Partii Robotników Rosji), opowiadający się za rządami parlamentarnymi. Jednak powrót do Rosji przywódcy **bolszewików Włodzimierza Lenina** wzmocnił ich pozycję. Przystąpili oni do tworzenia rad na prowincji i zwiększania swego udziału w ich działalności. Tracący popularność Rząd Tymczasowy pod kierunkiem nowego premiera **Aleksandra Kiereńskiego** kontynuował uczestnictwo w wojnie. Zaistniała niekorzystna sytuacja **dwuwładzy politycznej: Rządu Tymczasowego oraz Rad Delegatów Robotniczych i Żołnierskich**. Bolszewicy dysponowali większością w najważniejszych radach: pietrogradzkiej i moskiewskiej. Organizowały one demonstracje antywojenne oraz strajki, które wyraźnie wskazywały na nieuniknione starcie między radami a rządem.

Rewolucja październikowa. Bolszewicy poprzez eskalację strajków i manifestacji wywoływanych od połowy 1917 r. dążyli do dalszej dezorganizacji gospodarki, a następnie oskarżali o nieudolność Rząd Tymczasowy. W **teżach kwietniowych** Lenin przedstawił program przekształcenia rewolucji burżuazyjnej – jak określił rewolucję lutową – w **rewolucję socjalistyczną**. Hasła: „Precz z wojną”, „Pokój chatom – ziemia chłopom” i „Cała władza w ręce rad” pozwalały im poszerzyć szeregi zwolenników rewolucji socjalistycznej m.in. o chłopów rosyjskich. Jednocześnie przystąpili oni do przygotowania zbrojnego przewrotu. **Lew Trocki**, bliski współpracownik Lenina, kierował **Radą Piotrogradzką** i jej **Komitetem Wojskowo-Rewolucyjnym**, co umożliwiło mu potajemne tworzenie oddziałów **Czerwonej Gwardii**.

Przewrót nastąpił w nocy z **24 na 25 października 1917 r.** (6/7 XI według kalendarza gregoriańskiego), kiedy oddziały bolszewickiej Czerwonej Gwardii opanowały najważniejsze punkty w stolicy – centrale telefoniczne, elektrownie, dworce kolejowe i poczty. Następnego dnia, na wystrzał armatni z krążownika „**Aurora**”, zaatakowano siedzibę Rządu Tymczasowego – **Pałac Zimowy**. Aresztowano wszystkich członków rządu, poza Kiereńskim, który zbiegł. Zwołany tego dnia II Ogólnorosyjski Zjazd Rad, wobec rezygnacji z udziału w nim mienszewików, był w pełni kontrolowany przez bolszewików. Ogłosił on kres istnienia Rządu Tymczasowego i powołał jako organ władzy wykonawczej **Radę Komisarzy Ludowych** z Leninem na czele. Ogłoszono również pierwsze dekrety nowej władzy: „**Dekret o pokoju**” i „**Dekret o ziemi**”. Pierwsze w świecie państwo „dyktatury proletariatu” powstało, wbrew prognozom Marksa, w kraju zacofanym, pozbawionym rozwiniętego przemysłu i silnej klasy robotniczej.

Zakończenie wojny

Po zakończeniu wojny zwołany został do Paryża kongres pokojowy. Uczestniczyły w nim państwa zwycięskiej koalicji antyniemieckiej. Zadaniem kongresu miało być ustalenie granic państw pokonanych i nowo powstałych, rozstrzygnięcie kwestii ekonomicznych przez ustalenie wysokości i podział odszkodowań wojennych. Podjęto także i inne problemy, m.in. zapewnienie pokoju międzynarodowego i bezpieczeństwa mniejszości narodowych.

Najważniejszym efektem konferencji paryskiej był **traktat wersalski** podpisany **28 czerwca 1919 r.** między zwycięskimi mocarstwami „sprzymierzonymi i stowarzyszonymi” a Niemcami. Ustalił on nowe granice Niemiec, które pozbawiono Alzacji i Lotaryngii (na rzecz Francji), okręgu Eupen i Malmedy (na rzecz Belgii), części Szlezwiku (na rzecz Danii), Pomorza Gdańskiego i Wielkopolski (na rzecz Polski). Gdańsk stał się wolnym miastem pod nadzorem Ligi Narodów, również Kłajpedę i okręg Saary poddano zarządowi Ligi Narodów. O przynależności państwowej terenów wielonarodowościowych – Górny Śląsk, Warmia, Mazury i Szlezwik – miały zdecydować plebiscyty. Ponadto, Niemcy zostały pozbawione kolonii i ograniczono ich suwerenność przez okupację i demilitaryzację 50 kilometrowego pasa prawego brzegu Renu. Ograniczono liczebność niemieckiej armii do **100 tys.** zawodowych oficerów i żołnierzy oraz zakazano wyposażenia jej w ciężki sprzęt bojowy, lotnictwo i okręty podwodne. Nałożono obowiązek spłaty **reparacji** wojennych na olbrzymią sumę 132 mld marek w złocie. Niemcy zostały obciążone winą za wywołanie wojny i jej skutki. Akt podpisania traktatu wersalskiego miał wymowę symboliczną, ponieważ nastąpił w Sali Lustrzanej pałacu wersalskiego, w której 48 lat wcześniej proklamowano powstanie zjednoczonego cesarstwa niemieckiego.

Inne traktaty pokojowe. Z pozostałymi państwami centralnymi lub ich spadkobiercami zostały podpisane osobne traktaty pokojowe. Traktat z **Austrią** podpisany **10 września 1919 r.** w **Saint-Germain**. Uznawał on rozpad Austro-Węgier. Austria miała również zapłacić odszkodowania wojenne. Traktat z **Bulgarią** podpisano **27 listopada 1919 r.** w **Neully**. Na jego mocy utraciła ona ok. 30% swojego terytorium. Obciążono Bułgarów spłatami odszkodowań wojennych na rzecz zwycięzców. Traktat z **Węgrami** podpisany **4 czerwca 1920 r.** w **Trianon** powodował utratę 2/3 przedwojennego terytorium. Węgry zostały zobowiązane do spłaty odszkodowań wojennych. Ostatni traktat, z **Turcją**, podpisano **10 sierpnia 1920 r.** w **Sevres**. Utraciła ona 4/5 terytorium, należącego przede wojną do imperium osmańskiego. Cieśniny czarnomorskie zostały zdemilitaryzowane, a dawne posiadłości tureckie na Bliskim Wschodzie podzielone między Francję (Syria i Libia) i Wielką Brytanię (Irak i Palestyna) jako mandaty Ligi Narodów.

Przedstawione wyżej traktaty pokojowe miały zapewnić światu trwały pokój. Jednak decyzje w sprawach terytorialnych i narodowościowych stały się zarzewiem nowego konfliktu. Aby do tego nie dopuścić, Rada Najwyższa zmusiła takie państwa, jak: Polska, Rumunia, Królestwo SHS (czyli Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców, od 1929 r. Jugosławia) Czechosłowacja i Grecja do podpisania traktatu w sprawie ochrony praw mniejszości narodowych, zwanego również „**małym traktatem wersalskim**”.

Nowa mapa polityczna Europy. Decyzje konferencji paryskiej zawarte w traktatach pokojowych z państwami centralnymi spowodowały zmiany terytorialne na mapie Europy. Istotny wpływ na odrodzenie się lub powstanie nowych państw europejskich miało rozbitcie i upadek wielkich przedwojennych mocarstw.

Upadek imperium rosyjskiego przyczynił się do powstania lub odrodzenia państw nadbałtyckich: Finlandii (republika od 1917 r.), Estonii (republika 1918), Litwy (republika 1918) i Łotwy (republika 1918). Rozpad Austro-Węgier umożliwił powstanie: Austrii (republika 1918), Czechosłowacji (republika federacyjna Czech i Słowacji 1918), Królestwa SHS (monarchia 1918, od 1929 r. Królestwo Jugosławii), Węgier (republika 1918, od 1920 r.

monarchia z regentem). Na skutek osłabienia Niemiec doszło do utworzenia nad Bałtykiem autonomicznego państewka – Wolnego Miasta Gdańsk. Rozpad i upadek znaczenia wymienionych trzech mocarstw umożliwił odzyskanie niepodległości przez Polskę (1918).

2. Nowe idee powojennego świata

Zakończenie I wojny światowej przyniosło wielkie zmiany. Upadły monarchie, które należały do największych mocarstw europejskich (i światowych). W roku 1917 r. abdykował car Mikołaj II, a w Rosji wybuchła rewolucja. W roku 1918 r. rewolucja obaliła cesarzy – Wilhelma II w Niemczech, i Karola I w Austro-Węgrzech. Europę ogarnął chaos, w którym – jak się wydawało – zwycięży rewolucja komunistyczna. Ostatecznie po kilku latach sytuacja się uspokoiła, a nadzieje na zwycięstwo rewolucji okazały się nieuzasadnione. Większość państw europejskich stała się republikami parlamentarnymi. Szczególnie dotyczyło to grupy nowych państw, które powstały po I wojnie światowej (np. Finlandia, Polska, Czechosłowacja, Austria). Najważniejsze mocarstwa europejskie – Francja i Wielka Brytania – były państwami demokratycznymi i wydawało się, że będą wspierać zmiany demokratyczne w całej Europie.

Jednak zmiany, jakie dokonywały się w Europie w okresie międzywojennym zmierzały w innym kierunku. Po wojnie społeczeństwa europejskie czuły się zagubione. Upadł przedwojenny porządek, a na to miejsce ukształtował się nowy świat. Wielu ludzi go nie rozumiało i źle się czuło w nowej rzeczywistości. Ważną rolę odegrał także wielki kryzys gospodarczy. Pokazał on słabość gospodarki państw kapitalistycznych, która uległa kryzysowi. Trudna sytuacja ekonomiczna wypłynęła na zachowanie ludzi, którzy szukali siły zdolnej naprawić świat. W tej atmosferze rozkwitały ideologie chcące obalić istniejący porządek. Należały do nich **komunizm**, **faszizm** i **nazizm**. Każda z wymienionych ideologii stawiała sobie za cel zbudowanie państwa totalitarnego, czyli takiego, które będzie w pełni kontrolowało życie obywateli.

Komunizm

Ideologia komunistyczna narodziła się w XIX wieku jako efekt przemysłów Karola Marksa, wybitnego niemieckiego filozofa i socjologa. Jego najbliższym współpracownikiem i współautorem był Fryderyk Engels. Krytykowali oni istniejące społeczeństwo kapitalistyczne i uważali, że w przyszłości zostanie ono zastąpione przez nowy rodzaj społeczeństwa, które nazwał mianem społeczeństwa komunistycznego. Miało to być społeczeństwo sprawiedliwości społecznej i wyzwolenia ludzi uciemnionych. Do jego powstania miało dojść w wyniku rewolucji, która miała obalić stary porządek. Marks swoje poglądy wyłożył w pracy pt. „Kapitał”. Jego zwolennicy pod koniec XIX w. zaczęli zakładać liczne partie polityczne, które potocznie nazywano mianem socjaldemokratycznych. Największą i najsilniejszą z nich była Socjaldemokratyczna Partia Niemiec (SPD). Wśród tych partii istniała także niewielka Socjaldemokratyczna Partia Robotników Rosji. Doszło w niej do rozłamu na dwie części – **mniejszewików** i **bolszewików**. Przywódcą bolszewików był **Włodzimierz Uljanow (Lenin)**.

Podczas I wojny światowej społeczeństwo Rosji było rozczarowane przebiegiem działań wojennych, klęskami oraz postępującym chaosem. W 1917 r. społeczeństwo zmusiło do ustąpienia (abdykacji) cara Mikołaja II. Była to tzw. rewolucja lutowa. W jej wyniku powstał Rząd Tymczasowy, ale nie umiał on rozwiązać problemów Rosji. W październiku 1917 r.

bolszewicy skutecznie wystąpili przeciw temu rządowi i go obalili (tzw. rewolucja październikowa). Sami utworzyli nowy rząd – Radę Komisarzy Ludowych, z Leninem na czele. Rada zawarła pokój z Niemcami, a następnie w Rosji rozpoczęła się **wojna domowa** między zwolennikami bolszewików (Czerwonymi), a ich przeciwnikami (Białymi). Wojna zakończyła się zwycięstwem Czerwonych. W 1922 r. powstało nowe państwo – **Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich**.

Nowe państwo było bardzo zniszczone w wyniku wojny. Ponadto bolszewicy prowadzili politykę terroru wobec swoich przeciwników, co dodatkowo pogorszyło sytuację polityczną. Do konfliktów doszło również w samej elicie rządzącej. Po śmierci Lenina w 1924 r. rozpoczęła się walka o władzę między **Lwem Trockim** a **Józefem Stalinem** i ich zwolennikami. Był to nie tylko spór personalny, ale także konflikt o kierunki dalszej polityki. Trocki został pokonany i pod koniec lat 20-tych zmuszony do opuszczenia ZSRR. Stalin rozpoczął budowę systemu tzw. kultu jednostki, w którym został wykreowany na wybitnego polityka, czy wprost geniusza. W latach 30-tych rozpoczęto w ZSRR realizację gospodarki planowej (plany 5-letnie). Stalin opierał swoją politykę na budowie podstaw ciężkiego przemysłu w ZSRR (**industrializacja**), czyli budowie hut, zakładów metalurgicznych, elektrowni, kopalni węgla. Dzięki temu ZSRR miał się stać potęgą przemysłową oraz militarną. Na wsi prowadzono politykę **kolektywizacji**, czyli odbierania ziemi uprawnej chłopom i tworzenia wielkich gospodarstw państwowych i spółdzielczych (**sowchozy** i **kolchozy**). Wywołało to bunt ludności chłopskiej. Aby złamać ich opór doprowadzono do wielkiego głodu na wsi i śmierci głodowej milionów ludzi (Wielki Głód w latach 1932-33). Władza radziecka okrutnie odnosiła się do swoich przeciwników. Od 1934 r. doszło do wielkich masowych prześladowań, które objęły miliony ludzi. Ich szczyt przypada na lata 1937-38, kiedy to Stalin rozprawił się z grupą swoich bliskich współpracowników, w tym z dowódcami Armii Czerwonej. Większość oskarżonych o spiskowanie przeciwko Stalinowi została zamknięta w obozach pracy, głównie na Syberii. Ich więźniowie stali się darmową siłą roboczą, którą wykorzystywano w gospodarce.

W polityce zewnętrznej ZSRR popierał partie komunistyczne na całym świecie. Stawiały one sobie za cel obalenie dotychczasowego porządku w innych państwach i wywołanie tam rewolucji komunistycznej. Partie te uznawały przywództwa ZSRR i walczyły w jego interesie, nie mając pojęcia o prawdziwych celach polityki radzieckiej oraz o realiach życia w ZSRR.

Faszyzm

Ruch faszystowski narodził się we Włoszech po I wojnie światowej. Jego założycielem i przywódcą był dziennikarz i polityk, **Benito Mussolini**. Używał tytułu **Duce**, czyli wódz. Opierał się on na dawnych żołnierzach (czyli kombatantach), którzy powrócili z wojny, lecz nie mogli znaleźć dla siebie miejsca w życiu cywilnym. Włochy, choć znalazły się w grupie państw, które wygrały I wojnę światową, miały wielkie problemy gospodarcze. Masy ludzi nie miały pracy, a na dodatek wielu zwolenników miała miejscowa partia komunistyczna. Włochy były pogrążone w kryzysie, którego nie umiano przezwyciężyć.

Ruch faszystowski opierał się na hasłach odbudowania silnego państwa włoskiego, które miało stać się mocarstwem. Stąd program rozbudowy armii i podbojów kolonialnych.

Mussolini swojego głównego wroga widział w ruchu komunistycznym i prowadził z nim otwartą walkę. Jego zwolennicy, od stroju popularnie nazywani **czarne koszule**, terroryzowali swoich wrogów. W roku 1922 Mussolini dokonał zamachu stanu (tzw. **marsz na Rzym**) i obalił dotychczasowy rząd. Król Włoch powołał go na stanowisko premiera, które pełnił do 1943 r. Władzę w państwie sprawowała Narodowa Partia Faszystowska, która była jedyną legalnie działającą partią polityczną w państwie. Po wyeliminowaniu najważniejszych przeciwników politycznych Mussolini sprawował dyktatorską władzę nad państwem. Jego przykład bardzo oddziaływał na inne państwa.

Nazizm

Nazwa **nazizm** to skrót od określenia **narodowy socjalizm**. Jednym z jego najważniejszych twórców był **Adolf Hitler**. Brał on udział jako prosty żołnierz w I wojnie światowej, a po wojnie zaangażował się w działalność polityczną. Wstąpił do jednej z wielu niewielkich partii politycznych i zmienił jej nazwę na **Narodowo-Socjalistyczna Niemiecka Partia Robotnicza (NSDAP)**. Poglądy Hitlera opierały się na ideach rasistowskich i antysemickich. Uważał on, że władza nad światem powinna należeć do rasy aryjskiej, których najważniejszym przedstawicielami są Niemcy. Za głównych wrogów uważał Żydów i komunistów. Ponadto chciał odbudowy potęgi Niemiec, co nie było niczym wyjątkowym po I wojnie światowej. Hitler wiele wzorów organizacji swojego ruchu skopiował z ruchu komunistycznego (w tym kolor – czerwony). Jako symbol wykorzystał swastykę. NSDAP od samego początku czerpała z doświadczeń i wzorów wojskowych. Powołane zostały specjalne formacje bojowe – SA (Bataliony Szturmowe) oraz SS (Sztafety Ochronne). SS miała się stać elitą bezwzględnie uznającą przywództwo Hitlera. Wymienione formacje miały własne umundurowanie wzorowane na wojskowym.

W 1924 r. Hitler na wzór Mussoliniego próbował zdobyć władzę w wyniku zamachu stanu (**pucz monachijski**). Zakończył się on niepowodzeniem, a Hitler został skazany na kilka lat więzienia. W więzieniu podyktował swoją główną książkę pt. **Mein Kampf** (moja walka). Przedstawił tam swoje najważniejsze poglądy. Po wyjściu Hitlera z więzienia znalazł się on na marginesie życia politycznego Niemiec. Jednak wielki kryzys gospodarczy spowodował, że ponownie powrócił na scenę. Jego partia zdobywała bardzo wielu zwolenników wśród biednych ludzi, których życie zostało zniszczone przez kryzys. Ponieważ republika niemiecka pogrążona była w kryzysie politycznym, władze kilkakrotnie organizowały wybory. W **1933 r.** Hitler w wyniku wyborów zdobył wielką ilość miejsc w parlamencie Niemiec i stanął na czele rządu (kanclerz). W ten sposób objął władzę nad Niemcami.

W Niemczech natychmiast rozpoczęło się prześladowanie przeciwników politycznych. Hitlerowcy napadali na zwolenników innych partii i zamykali ich w **obozach koncentracyjnych**. Od 1934 r. Hitler nie tylko był przewodcą partii i kanclerzem rządu, ale również prezydentem państwa. Zaczął używać tytułu **Führer** (wódz). Jego partia jako jedyna miała prawo działać w Niemczech. Podjęto walkę z Żydami, których oskarżano o wszystkie nieszczęścia jakie spadły na społeczeństwo niemieckie. Od 1935 r. w Niemczech obowiązywały tzw. **ustawy norymberskie**, które odebrały Żydom obywatelstwo niemieckie, ale także odebrały im prawo do wykonywania niektórych zawodów oraz zakazywały małżeństw z Niemcami. Rozpoczęły się wielkie prześladowania Żydów, których kulminacją

była tzw. **noc kryształowa (1938 r.)**. W tę noc zniszczono sklepy i świątynie (synagogi) należące do społeczności żydowskiej. Ponadto Żydzi mieli zapłacić wielkie odszkodowania państwu niemieckiemu.

Rozwój wydarzeń w Europie szczególnie w latach 30-tych XX wieku powodował, że wzmocnieniu ulegały nastroje antydemokratyczne. Sukcesy (nawet jeśli tylko propagandowe) Niemiec i ZSRR powodowały, że rosła liczba ich zwolenników. Demokracja w Europie była w odwrocie. W niektórych państwach, nawet jeśli nadal uważano je za demokratyczne, dokonały się antydemokratyczne zmiany (np. Austria, Litwa, Polska, Węgry).

3. Powstanie i rozwój II Rzeczypospolitej

1. Zakończenie I wojny światowej

Latem 1918 r. sytuacja militarna na froncie zachodnim wskazywała na możliwe zwycięstwo państw alianckich. Armia niemiecka poniosła wielkie porażki i choć nadal okupowała terytoria Belgii i Francji, to nadzieje na sukces były skazane na niepowodzenie. O porażce państw centralnych zadecydowała trudna sytuacja ekonomiczna, wyczerpanie surowców oraz narastające niezadowolenie ludności. Na jej nastroje oddziaływała także trwająca od 1917 r. rewolucja w Rosji.

Rozwój wydarzeń na frontach wpływał także na nastroje społeczeństwa polskiego. Ziemie polskie pozostawały od 1915 r. pod okupacją niemiecką i austriacką. Chociaż władze okupacyjne poczyniły pewne gesty pod adresem społeczeństwa polskiego (w dniu **5 listopada 1916 r.** wydano tzw. akt dwóch cesarzy ogłaszający powstanie Królestwa Polskiego), to jednak społeczeństwo polskie było rozczarowane, czemu sprzyjała eksploatacja ekonomiczna ziem polskich przez okupantów. Także te siły polityczne, które stawiały w wojnie na współpracę z Niemcami i Austriakami coraz wyraźniej demonstrowały swoje niezadowolenie. Najbardziej znany spośród nich – **Józef Piłsudski**, który w 1914 r. podjął działania na rzecz utworzenia oddziałów wojskowych walczących przeciwko Rosji po stronie Niemiec i Austro-Węgier.

Aktywnie działały także inne środowiska polskie. We Francji powstał w 1917 r. **Komitet Narodowy Polski** pod przewodnictwem **Ignacego Paderewskiego** i **Romana Dmowskiego**. Państwa alianckie uznały go za oficjalną reprezentację narodu polskiego, a rząd francuski wyraził zgodę na formowanie we Francji Armii Polskiej. Wielkie znaczenie dla sprawy polskiej miało orędzie prezydenta USA **T. Woodrow Wilsona** (styczeń 1918 r.). W 13 punkcie tego dokumentu znalazło się stwierdzenie o konieczności utworzenia niepodległego państwa polskiego. Było to bardzo ważne stwierdzenie, bowiem mocarstwa uznały, że program Wilsona zawarty w orędziu będzie planem pokojowym Ententy na czas powojenny.

Załamaniem państw centralnych nastąpiło jesienią 1918 r. W Niemczech, w obliczu wydarzeń rewolucyjnych, cesarz Wilhelm II abdykował, (**9 listopada 1918**) a władzę objął nowy, rewolucyjny rząd. W takiej sytuacji dowództwo armii niemieckiej zwróciło się z prośbą o zawieszenie broni. Zostało ono podpisane **11 listopada 1918 r.** Ponieważ po tej dacie działania wojenne nie zostały wznowione, data ta jest uważana za datę zakończenia I wojny światowej.

2. Odzyskanie niepodległości

Już w końcu października 1918 r. widać było postępujący upadek władzy okupantów. Na terenie zaboru austriackiego powstał ośrodek władzy polskiej w postaci **Polskiej Komisji Likwidacyjnej**, utworzonej w Krakowie. W dniu 1 listopada wybuchły walki między Polakami a Ukraińcami o Lwów. W dniu 7 listopada został powołany w Lublinie **Tymczasowy Rząd Ludowy Republiki Polskiej**. W dniu 9 listopada z Magdeburga został uwolniony Piłsudski. Następnego dnia przybył do Warszawy, gdzie dowództwo Polskiej Organizacji Wojskowej

przygotowało wystąpienie przeciw wojskom niemieckim. Do wystąpienia tego doszło **11 listopada 1918** r. Żołnierze niemieccy byli zdemoralizowani wystąpieniami rewolucyjnymi, chcieli wracać do domów, bowiem dotarła do nich wiadomość o kapitulacji armii niemieckiej. W takiej sytuacji stosunkowo łatwo i bez większych strat udało się przejąć władzę w większości miast znajdujących się pod okupacją niemiecką i austriacką.

Piłsudski po pewnych wahaniach przyjął władzę od skompromitowanych władz współpracujących z niemieckimi okupantami i w dniu **22 listopada 1918** r. ogłosił się Tymczasowym **Naczelnikiem Państwa**. Następnie powołał rząd z premierem Jędrzejem Moraczewskim, reprezentującym Polską Partię Socjalistyczną. Władza Piłsudskiego była w tym czasie popierana przez lewicę, a zwalczana przez prawicę. Została ona wkrótce uznana przez wszystkie lokalne ośrodki władzy na ziemiach polskich. W końcu roku ogłoszone zostały wybory do sejmu, którego celem miało być przygotowanie konstytucji dla nowego państwa (**Sejm Ustawodawczy**).

3. Walki o granice niepodległej Rzeczypospolitej (1918-1921)

Granica zachodnia

Granica zachodnia państwa polskiego to granica z Niemcami. Niemcy zostały pokonane w I wojnie światowej, lecz były państwem o wiele silniejszym od powstającej Polski. Ponadto kapitulacja armii niemieckiej w 1918 r. obejmowała tylko front zachodni. Na wschodzie trwała przecież rewolucja w Rosji i armia niemiecka była uważana za ważny czynnik, który mógł zapobiec rozprzestrzenianiu się rewolucji na inne państwa.

Wydarzenia, które ukształtowały polską granicę zachodnią to **powstanie wielkopolskie** (od 27 grudnia 1918 r.) oraz plebiscyty na terenach spornych z Niemcami w 1920 i 1921 r.

Powstanie wybuchło na terenach zaboru pruskiego. Jego bezpośrednią przyczyną była postawa władz niemieckich w związku z wizytą w Poznaniu I. Paderewskiego. Powstanie wybuchło żywiołowo i było zaskoczeniem dla władz niemieckich. Do połowy lutego 1919 r. powstańcy opanowali większą część Wielkopolski, która później została przyłączona do państwa polskiego.

Jednym z postanowień traktatu wersalskiego było przeprowadzenie plebiscytów na terenach spornych między Niemcami a innymi państwami. Dwa z nich miały się odbyć na terenach pogranicza polsko-niemieckiego. Jeden z plebiscytów miał się odbyć na obszarach pogranicznych między Polską a Prusami Wschodnimi. Terytoria te należały do państwa niemieckiego i zamieszkiwane były przez ludność o mieszanej przynależności etnicznej. Termin plebiscytu został w wyznaczony na **11 lipca 1920** r. W tym czasie Polska ponosiła wielkie porażki w wojnie polsko-radzieckiej i panowało przekonanie, szerzone przez niemiecką propagandę, że państwo polskie upadnie. W takiej sytuacji przytłaczająca większość ludności głosowała za Niemcami. Plebiscyt był dla Polski porażką.

Drugi plebiscyt miał się odbyć na terenie Górnego Śląska. Był to jeden z najbardziej uprzemysłowionych obszarów Europy, terytorium o wielkich pokładach węgla kamiennego, z licznymi kopalniami i innymi zakładami przemysłu ciężkiego. Górny Śląsk kiedyś należał do Polski i zamieszkiwany był w większości przez ludność pochodzenia polskiego. Jednak przez

kilkaset lat pozostawał najpierw w granicach Austrii, potem Prus, a w końcu Niemiec. Miejscowa ludność była silnie związana z kulturą niemiecką. Ponadto dla obu państw (Polski i Niemiec) posiadanie tego obszaru miało wielkie znaczenie ekonomiczne i polityczne.

W obawie przed przyłączeniem tego terytorium do Niemiec oraz w proteście przeciw terrorowi niemieckiemu zwolennicy polskości Górnego Śląska zorganizowali na spornym terenie trzy powstania – w **1919, 1920 i 1921** r. Przygotowaniami do plebiscytu kierował po stronie polskiej Polski Komisariat Plebiscytowy, na którego czele stanął popularny polityk górnośląski **Wojciech Korfanty**. Plebiscyt był nadzorowany przez wojska alianckie (angielskie, francuskie, włoskie), które sprowadzono na to terytorium. Odbył się on **20 marca 1921** r. Ilościową przewagę zdobyli zwolennicy pozostania przy Niemczech (rozkład głosów 60:40). W takiej sytuacji, wśród polityków polskich na Śląsku zapadła decyzja o wywołaniu kolejnego powstania. Wybuchło ono w maju 1921 r. i było największym ze wszystkich powstań śląskich. Powstańcy zaskoczyli nie tylko stronę niemiecką, ale i wojska alianckie. Doszło do ciężkich walk (np. o Górę Świętej Anny) ze ściąganyymi z głębi Niemiec oddziałami. Na żądanie mocarstw został zawarty pokój. W październiku 1921 r. mocarstwa podjęły decyzję o podziale spornego obszaru. Do Polski przyłączone zostało około 40% powierzchni Śląska, jednak na tym obszarze znajdowała się większa część przemysłu. Ten wynik był dla państwa polskiego wielkim sukcesem. Chcąc zachęcić ludność śląską podjęto decyzję o nadaniu jej dużej autonomii w obrębie państwa polskiego. Sprawa ta miała wpływ na stosunki polsko-niemieckie, które po I wojnie światowej układały się bardzo źle.

Granica wschodnia

Kształtowanie się polskiej granicy wschodniej odbywało się w zupełnie innych warunkach niż granicy zachodniej. Olbrzymi wpływ na rozwój wydarzeń miała trwająca w Rosji rewolucja i wojna domowa. Wśród polskich polityków nie było zgody w sprawie koncepcji przebiegu polskiej granicy wschodniej oraz stosunku do ludności tamtych terenów. Ukształtowały się dwa stanowiska, zwane potocznie koncepcjami – **koncepcja federacyjna** i **inkorporacyjna**. Zwolennicy koncepcji inkorporacyjnej chcieli objęcia zasięgiem państwa polskiego ziem zamieszkałych w większości przez ludność polską, a w odniesieniu do narodów litewskiego, białoruskiego i ukraińskiego chcieli ich polonizacji. Natomiast zwolennicy koncepcji federacyjnej, do których należał obóz polityczny J. Piłsudskiego, dążyli do powstania federacji państw narodowych pod przewodnictwem Polski. Miała być ona wymierzona przeciwko Rosji, którą postrzegano jako głównego wroga narodów wschodnioeuropejskich.

Stosunki polsko-ukraińskie w Galicji

W dniu 1 listopada 1918 r., wybuchły walki we Lwowie między Polakami a Ukraińcami. Ukraińcy powołali do życia swoje państwo: **Zachodnioukraińską Republikę Ludową** (ZURL). Walki objęły obszar Galicji Wschodniej. Zakończyły się wiosną 1919 r. kiedy do Polski przybyła z Francji Armia Polska po dowództwem gen. J. Hallera. Została ona skierowana do Galicji i tam pokonała oddziały ukraińskie. Obszary Galicji zostały włączone do państwa polskiego. Klęska ta negatywnie wpłynęła na stosunki polsko-ukraińskie.

Pierwsze starcia między wojskami polskimi a Armią Czerwoną miały miejsce w 1919 r., kiedy oddziały polskie zajęły pozycje opuszczone przez armię niemiecką. Początkowo oddziały bolszewickie raczej wycofywały się pod naciskiem polskim. Wiosną 1920 r. Piłsudski zdecydował o podjęciu działań na Ukrainie. Celem miał być Kijów, zajęty przez Armię Czerwoną. Zawarte zostało porozumienie między rządem polskim a władzami Ukraińskiej Republiki Ludowej, na czele z Symonem Petlurą. Polska miała wesprzeć jego rząd w zamian za bliskie porozumienie i współpracę.

W wyniku niepodziwanego natarcia wojsk polskich w kwietniu 1920 r. został zajęty Kijów. Jednak nie udało się pokonać Armii Czerwonej, która wycofała się za Dniepr. W czerwcu wobec jej natarcia trzeba było opuścić Kijów, a w następnym miesiącu wojska polskie cofały się na całej długości frontu. W sierpniu 1920 r. wojska radzieckie zaczęły zbliżać się do Warszawy. Ich głównodowodzący, Michaił Tuchaczewski, planował przeniesienie działań wojennych do Niemiec, a może jeszcze dalej na zachód. Rozwój wydarzeń zdawał się wskazywać na możliwą porażkę, czy wręcz likwidację państwa polskiego. W Polsce wezwano ochotników do zgłaszania się do armii. Powstała Rada Obrony Państwa i podjęto próby rozmów pokojowych z Rosją.

Jednocześnie Piłsudski jako wódz naczelny przygotowywał plan kontrofensywy. Miał zamiar związać siły czerwone w bitwie pod Warszawą, a jednocześnie uderzyć w ich lewe skrzydło siłami skoncentrowanymi w rejonie rzeki Wieprz. Do bitwy doszło **15 sierpnia 1920 r.** i w dniach następnych. Armia Ochotnicza gen. Hallera obroniła Warszawę, a manewr z nad Wieprza zakończył się wielkim sukcesem. Oddziały Armii Czerwonej zostały pobite i zmuszone do odwrotu, a następna bitwa stoczona we wrześniu na Litwie (**bitwa nadniemeńska**) doprowadziła do kolejnego sukcesu wojsk polskich. Jednak obie strony były wyczerpane działaniami wojennymi i zawarto zawieszenie broni. Rozmowy pokojowe prowadzone były w Rydze, stolicy Łotwy. Pokój podpisano w marcu 1921 r. Był on dla Polski korzystny, bowiem przyłączono na wschodzie część ziem białoruskich i ukraińskich. Powstała w ten sposób granicę nazywano **granicą ryską**. Ponadto strona radziecka miała zwrócić dobra kultury zagrabione w Polsce w czasie rozbiorów.

Stosunki z Litwą

Stosunki polsko-litewskie po odzyskaniu niepodległości układały się źle. Litewski ruch narodowy kształtował się w opozycji do polskości. W czasie I wojny światowej litewski ruch narodowy był wspierany przez Niemców, którzy okupowali te terytoria. Pod ich patronatem zostało ogłoszone powstanie państwa litewskiego. Po zakończeniu I wojny światowej na Litwie również doszło do walk ze zwolennikami władzy radzieckiej. W kwietniu 1919 r. wojska polskie zajęły Wilno. Jednak politycy litewscy nie chcieli stosunków z Polską, obawiając się możliwej inkorporacji. Dla Piłsudskiego, jako dla Polaka z Litwy, był to duży cios. W 1920 r. Armia Czerwona zajęła Wilno i Wileńszczyznę i oddała je państwu litewskiemu. Po zakończeniu wojny z Rosją Radziecką grupa wojsk polskich pod dowództwem gen. Lucjana

Żeligowskiego przekroczyła granicę i po krótkich walkach opanowała Wilno wraz z okolicą. Wydarzenie to nazwano „buntem Żeligowskiego”, gdyż ogłosił on, że zbuntował się przeciw władzom państwa polskiego. Żeligowski utworzył nowe państwo pod nazwą Litwa Środkowa. Piłsudski rozpoczął zakulisowe starania, aby wymusić na państwie litewskim zgodę na federację z Polską, za cenę oddania Wilna. Jednak Litwini odmówili. W takiej sytuacji ostatecznie Litwa Środkowa została przyłączona do Polski, jako województwo wileńskie. Zatrulo to stosunki polsko-litewskie na wiele następnych lat.

4. Społeczeństwo i gospodarka II Rzeczypospolitej

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. przez kilka lat trwał proces formowania granic. Zakończył się on w 1922 r. W tym czasie trwały ruchy ludności. Przez ziemie polskie przetaczały się fale uchodźców uciekających przed wojną i rewolucją, a także powracających jeńców wojennych oraz repatriantów. W roku 1921 r. przeprowadzono w Polsce pierwszy, a w 1931 r. drugi spis powszechny. Wyniki spisu pozwoliły stwierdzić, że ludność państwa polskiego była mieszana pod względem etnicznym. Ludność pochodzenia polskiego stanowiła 69,2%. Główne mniejszości to: Ukraińcy – 15,2%, Żydzi – 7,9%, Białorusini – 4%, Niemcy – 2,9%. Rozmieszczenie tych grup nie było równomierne. Ludność polska skoncentrowana była skoncentrowana na zachodzie i w centrum państwa, ludność ukraińska zamieszkiwała południowo-wschodnie województwa, a białoruska wschodnie. Z kolei Niemcy skoncentrowani byli na zachodzie, głównie na Śląsku, w Wielkopolsce i na Pomorzu. Ludność żydowska była rozproszona w miastach i miasteczkach w całej Polsce, lecz im dalej na wschód, tym większa była jej liczba.

Takie rozmieszczenie różnych grup etnicznych stało się przedmiotem troski ze strony władz państwowych. Obawiały się one braku lojalności ze strony mniejszości narodowych. Obawy te były w części uzasadnione, bowiem mniejszości wrogo odnosiły się do państwa polskiego. Sprzyjał temu z pewnością sam proces formowania się polskich granic. Zarówno Ukraińcy, jak i Niemcy, czy Litwini mieli swoje powody, aby czuć do Polski niechęć. Nastroje te podtrzymywały działające wśród mniejszości partie polityczne. Z drugiej strony, władze polskie nie umiały znaleźć wspólnego języka z mniejszościami narodowymi i prowadziły politykę polonizacji. Szczególnie dotyczyła ona mniejszości słowiańskie – Ukraińców i Białorusinów. Nie sprzyjało to porozumieniu.

Drugi spis powszechny w 1931 r. wykazał, że państwo jest zamieszkane przez 31,9 mln ludzi, w tym Polacy stanowili 68,9%, Ukraińcy – 10,1%, Żydzi – 7,8%, Białorusini – 3,1%, a Niemcy – 2,3%. Tym razem nie pytano o narodowość, lecz o język ojczysty, co sprzyjało pewnym nadużyciom ze strony władz (np. oddzielenie języków żydowskiego i hebrajskiego, dodanie możliwości wyboru języka „tutejszego”). Obok podziałów etnicznych ludność państwa podzielona była według kryterium religijnego. Głównym wyznaniem ludności był katolicyzm (64,8%). Poza tym wyznawano także inne wyznania chrześcijańskie – prawosławie (11,8%), greko-katolicyzm (10,4%), protestantyzm (2,6%). Ponadto był także wyznawany judaizm (9,8%).

Struktura społeczna państwa wskazała, że większość społeczeństwa utrzymywała się z pracy w rolnictwie (ok. 60%), następnie w przemyśle (ok. 19%) i handlu (ok. 6%). Takie

zróżnicowanie wskazywało, że Polska była państwem rolniczym, bowiem ten sektor stanowił podstawę utrzymania ludności. Dodatkowo znaczną część ludności rolniczej stanowili chłopci małorolni lub bezrolni. Generowało to dużą ilość konfliktów społecznych na wsi, które nie mogła zapobiec reforma rolna. Jej zasady nie były zadowalające dla ludności chłopskiej. Wielki kryzys gospodarczy w latach 1929 – 1933 dodatkowo pogłębił problemy społeczne, bowiem zwiększył liczbę bezrobotnych, pozostających bez środków do życia.

Dziedzictwo wojny i zaborów

Po odzyskaniu niepodległości przed władzami i ludnością państwa polskiego stanęły dwa wielkie zadania: usunięcie skutków zniszczeń wojennych oraz likwidacja gospodarczych następstw rozbiorów.

Ziemie państwa polskiego zostały zniszczone w wyniku działań wojennych podczas I wojny światowej. W latach 1914 – 1915 na znacznej części terytorium państwa polskiego toczyły się walki między armiami wielkich mocarstw. Po przesunięciu się linii frontu na wschód ziemie te były okupowane przez państwa centralne. Prowadziły one rabunkową politykę, eksploatując zasoby gospodarcze oraz ludność. Po zakończeniu wojny światowej rozpoczęły się konflikty o granice. Najbardziej niszczącą okazała się wojna z Rosją Radziecką, w wyniku której zniszczone zostały wielkie obszary kraju na wschód od Wisły.

Drugim ważnym problemem było przewyciężenie dziedzictwa rozbiorów. Przez ponad 100 lat ziemie polskie łączyły się z gospodarkami państw zaborczych. Szczególnie mocno nasilił się ten proces w II połowie XIX wieku. W tym czasie szczególnie intensywnie rozwijała się gospodarka w zaborze rosyjskim. Szczególnie dobitny jest przykład łódzkiego okręgu przemysłowego. Jego produkty najlepiej sprzedawały się w głębi Rosji. Z kolei zabór pruski stał się zapleczem rolniczym dla rozwijającego się przemysłu niemieckiego. Inaczej rzecz się miała z zaborem austriackim. Był on słabo rozwinięty gospodarczo i dla państwa austriackiego stanowił raczej problem, przede wszystkim z racji olbrzymiego bezrobocia.

Polska odziedziczyła po monarchiach zaborczych terytoria, które nie pasowały do siebie. Niewiele je łączyło pod względem gospodarczym, a nawet stanowiły dla siebie konkurencję (szczególnie w rolnictwie). W takiej sytuacji władze państwa polskiego musiały dołożyć wielu starań, aby przewyciężyć dziedzictwo rozbiorów. W różnych częściach państwa obowiązywały różne rozwiązania prawne, organizacyjne i techniczne. Najbardziej wymownym przykładem jest odmienna szerokość torów kolejowych obowiązująca w różnych zaborach. Spowodowało to konieczność przebudowy torów w zaborze rosyjskim i przyjęcie standardu zachodnioeuropejskiego. Polskie rozwiązania prawne (np. kodeks handlowy) zaczęły obowiązywać dopiero po latach. Do tego czasu posługiwano się prawami pochodzącymi z monarchii zaborczych.

Walka z inflacją

Po powstaniu państwa polskiego wprowadzono polski pieniądź. Nazywał się on marka polska. Jednak sposób finansowania wysiłku wojennego państwa poprzez dodruk pieniędzy

spowodował, że wkrótce Polska zetknęła się ze zjawiskiem **inflacji**. Inflacja to spadek wartości pieniądza, lub inaczej zmniejszenie się jego siły nabywczej. Po zakończeniu wojen o granice okazało się, że tego zjawiska nie można w żaden sposób kontrolować i 1923 r. doszło do **hiperinflacji**. Była ona bardzo niszcząca dla gospodarki i uniemożliwiała jakikolwiek obrót gospodarczy. Walki z hiperinflacją podjął się rząd premiera **Władysława Grabskiego**. Postawił on sobie za cel uzdrowienie finansów publicznych. Podjął działania w kilku kierunkach: zwiększył ściągalność podatków, ograniczył wydatki administracji publicznej oraz przeprowadził reformę walutową. Z dniem **1 kwietnia 1924 r.** wprowadzona została nowa waluta – złoty polski. Marki polskie wymienione zostały na złote. Reforma okazała się sukcesem gospodarczym i politycznym. Kilka następných lat okazało się całkiem pomyślnych dla gospodarki polskich, chociaż od 1925 r. toczyła się wojna gospodarcza z Niemcami.

Wielki kryzys gospodarczy

W 1929 r. rozpoczął się największy w dziejach **wielki kryzys gospodarczy**. Rozpoczął się on w USA i wkrótce ogarnął cały świat. Miał on bardzo negatywne skutki dla gospodarki wszystkich państw. Polska znalazła się w grupie państw najbardziej dotkniętych kryzysem. Nastąpił wielki spadek produkcji przemysłowej (o ok. 30%). Zwiększyło się bezrobocie. Kryzys dotknął także rolnictwo, gdzie ujawniło zjawisko **nożyc cen** (ceny na produkty rolnicze spadały szybciej niż ceny na wyroby przemysłowe). Jego następstwem było ubóstwo rolników. Kryzys wywołał olbrzymie konflikty społeczne. Masowo demonstrowali bezrobotni. Dochodziło do strajków i innych protestów społecznych (okupacji, marszów). Nastąpiła wyraźna radykalizacja nastrojów społecznych, w tym wzrost poparcia dla partii skrajnie lewicowych i prawicowych. Poprawa sytuacji gospodarczej nastąpiła dopiero po roku 1935, kiedy to wróciła lepsza koniunktura.

Budowa Centralnego Okręgu Przemysłowego

Doświadczenia innych państw pokazały, że skutecznym narzędziem w walce z kryzysem była interwencja państwa. Wszystkie państwa starały się pobudzić gospodarkę poprzez zwiększanie roli państwa. W Polsce takim działaniem był projekt budowy **Centralnego Okręgu Przemysłowego (COP)**. Jego budowa miała spełnić dwa cele – zwiększyć potencjał obronny państwa poprzez budowę fabryk o charakterze zbrojeniowym oraz zatrudnić dużą grupę bezrobotnych (planowano około 100 tys. ludzi). Okręg miał być ulokowany w centrum państwa, z daleka od granicy z Niemcami i ZSRR (stad nazwa). Budową miał kierować minister **Eugeniusz Kwiatkowski**. Budowa COP nie została zakończona do wybuchu II wojny światowej. Do 1939 r. wykonano jedynie podstawowe założenia planu.

Mimo wielkiego wysiłku jaki został włożony w budowę nowoczesnej gospodarki, Polska była państwem słabym gospodarczo, w którym większa część ludności utrzymywała się z rolnictwa. Słabość gospodarki spowodowała, że Polska nie dysponowała nowoczesną, dobrze wyposażoną armią.

5. Życie polityczne II Rzeczypospolitej

Lata 1918 – 1926

Po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. Polska przyjęła ustrój republiki demokratycznej. Już w grudniu 1918 r. odbyły się wybory do parlamentu – Sejmu Ustawodawczego. Prawa wyborcze przysługiwały wszystkim obywatelom bez względu na narodowość i wyznanie. Polska była jednym z pierwszych państw europejskich, w których prawa wyborcze uzyskały kobiety. Po zwołaniu Sejmu w lutym 1919 r. uchwalona została tzw. **mała konstytucja**. Był to tymczasowy dokument, który określał kompetencje i relacje zachodzące między Naczelnikiem Państwa, rządem i parlamentem. Prace nad konstytucją trwały do 1921 r.

Ostatecznie konstytucja została uchwalona w marcu 1921 r. i dlatego została nazwana **konstytucją marcową**. Była ona konstytucją demokratyczną. Oddawała ona pełnię władzy w ręce dwuizbowego parlamentu (Sejm i Senat), pochodzącego z wyborów pięcioprzymiotnikowych. Władza wykonawcza spoczywała w ręku rządu oraz prezydenta państwa. Prezydent wybierany był przez Zgromadzenie Narodowe (połączone izby Sejmu i Senatu). Kompetencje prezydenta były dość ograniczone i sprowadzały się w znacznej części do obowiązków natury reprezentacyjnej. Realna władza spoczywała w ręku rządu, którego powołanie zależało od koalicji zawiązanych w parlamencie.

W pierwszym okresie istnienia niepodległego państwa ukształtowała się polska scena polityczna. Pojawiło się na niej mnóstwo partii politycznych, zarówno polskich, jak i mniejszości narodowych. Główną rolę odgrywały partie polskie. Na prawicy znajdował się tzw. obóz narodowy, czyli grupa organizacji społecznych, zawodowych i politycznych pod kierunkiem Związku Ludowo-Narodowego, który z czasem zmienił nazwę na **Stronnicwo Narodowe**. Lewicę społeczną tworzyła **Polska Partia Socjalistyczna**, która również dysponowała licznymi związanymi z nią organizacjami (młodzieżowymi, kobiecymi, zawodowymi). Oddzielną grupę stanowiły partie chłopskie. Należały do nich **Polskie Stronnicwo Ludowe – Piast** oraz **Polskie Stronnicwo Ludowe – Wyzwolenie**. Partie te odgrywały ważną rolę w życiu politycznym i one właśnie tworzyły pierwsze rządy państwa polskiego.

Najważniejszym wydarzeniem politycznym w tym czasie okazały się wybory pierwszego prezydenta państwa. Dość nieoczekiwanie został nim bezpartyjny profesor **Gabriel Narutowicz**. Ponieważ został on wybrany głosami mniejszości narodowych, lewicy i partii chłopskich, prawica rozpoczęła przeciw niemu kampanię polityczną. W jej wyniku w dniu **9 grudnia 1922 r.** Narutowicz został zastrzelony. Jego śmierć była wielkim wstrząsem politycznym. Kolejny prezydent, **Stanisław Wojciechowski**, został wybrany przez tę samą większość. Natomiast kolejne rządy były formowane przy wielkim udziale prawicy i PSL – Piast.

W dniu **12 maja 1926** r. doszło do zamachu stanu. Jego inicjatorem był Józef Piłsudski. Po wyborze prezydenta odsunął się on od życia politycznego. Jednak uważnie obserwował życie w kraju i zdawał sobie sprawę, że rządy nie radzą sobie z problemami gospodarczymi i społecznymi. Był uważany za reprezentanta lewicy, głównie z racji dawnej przynależności do PPS. Otaczała go grupa wiernych zwolenników ulokowanych w różnych partiach politycznych oraz w armii. W maju 1926 r. po pozorem ćwiczeń wojskowych pod Warszawą zgromadzone zostały jednostki wojskowe, dowodzone przez oficerów wiernych Piłsudskiemu. Wkroczyły one do Warszawy a Piłsudski zażądał od rządu i prezydenta rezygnacji. Ku jego zaskoczeniu doszło do walk z oddziałami wiernymi rządowi. W wyniku walk zginęło kilkaset osób. Po trzech dniach rząd i prezydent podali się do dymisji.

Nowym prezydentem został wybrany Piłsudski, który jednak wyboru nie przyjął i zarekomendował na to stanowisko **Ignacego Mościckiego**. Był on prezydentem państwa aż do 1939 r. W skład nowego rządu weszli głównie zwolennicy Piłsudskiego. Z czasem zaczęto ich nazywać mianem **sanacja**. Słowo to wywodzi się z j. łacińskiego i odwołuje się do powiedzenia Piłsudskiego, że Polsce potrzeba uzdrowienia, czyli sanacji (łac. *sanus* – zdrowy). W 1927 r. powołana została organizacja polityczna zwolenników Piłsudskiego pod nazwą **Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem (BBWR)**. Była to partia polityczna, której prezesem został płk Walery Sławek, osobisty przyjaciel Piłsudskiego. W wyniku nadużyć wyborczych zdobyła ona większość w sejmie i sprawowała władzę w państwie. Sam Piłsudski sprawował władzę dyktatorską, choć nie pełnił ważnych funkcji państwowych. Często mówi się o „miękkiej dyktaturze” lub o rządach autorytarnych.

W 1930 r. opozycja centrowa i lewicowa powołała do życia sojusz polityczny o nazwie **Centrolew**. W trudnej sytuacji politycznej w kraju, także w związku z trwającym kryzysem gospodarczym, rząd podjął decyzję o likwidacji Centrolewu. Prezydent nieoczekiwanie rozwiązał parlament, przywódcy opozycji zostali aresztowani i zarządzone zostały nowe wybory. W atmosferze zastraszenia wygrał BBWR. Przywódcy opozycji zostali postawieni przed sądem i skazani na kilkuletnie wyroki (tzw. **proces brzeski**). Od tego czasu partie opozycyjne nie odgrywały już większej roli w życiu politycznym państwa.

Jednym z najważniejszych problemów sanacji było przygotowanie nowej konstytucji. Prace nad nią trwały przez kilka lat, tym bardziej, że sanacja nie miała większości konstytucyjnej w parlamencie. Ostatecznie w kwietniu 1935 r. nowa konstytucja (**kwietniowa**) weszła w życie. Była ona przygotowana dla Piłsudskiego i dawała wielką władzę prezydentowi państwa. Jednak Piłsudski był już ciężko chory i wkrótce zmarł (**12 maja 1935** r.).

Ostatnie lata II Rzeczypospolitej

Po śmierci Piłsudskiego politycy sanacyjni podzielili się na dwa ugrupowania – zwolenników prezydenta Mościckiego, któremu nowa konstytucja nieoczekiwanie dała wielką władzę oraz zwolenników marszałka Edwarda Śmigłego-Rydza, dowódcy armii. W. Sławek rozwiązał BBWR. Powołana została nowa partia rządząca – **Obóz Zjednoczenia Narodowego**. Ponieważ żadna z frakcji piłsudczyków nie mogła odnieść zwycięstwa, doszło do kompromisu

i powołania nowego rządu z gen. Felicjanem Sławoj-Składkowskim na czele. Nawet w obliczu niebezpieczeństwa wojny sanacja nie chciała dopuścić żadnej z partii opozycyjnych do władzy. Biorąc pełnię władzy, sanacja wzięła pełną odpowiedzialność za państwo, w tym także za klęskę we wrześniu 1939 r.

6. Polityka zagraniczna Rzeczypospolitej

Pozycja międzynarodowa Polski po I wojnie światowej

Po odzyskaniu niepodległości jednym z ważnych problemów państwa polskiego było znalezienie sojuszników. Naturalnym sojusznikiem wydawały się państwa Ententy, które wygrały I wojnę światową. Polska należała do grupy państw, które były zainteresowane utrzymaniem porządku politycznego ustanowionego po wojnie w traktacie wersalskim. Racją stanu Polski było utrzymanie słabej pozycji Niemiec i Rosji w Europie. Polska była także aktywnym członkiem Ligi Narodów, organizacji, która miała zapewnić utrzymanie pokoju w Europie.

Z dwóch największych mocarstw – Francji i Wielkiej Brytanii – zdecydowanie bliższa Polsce była Francja. Łączyło ją z Polską dążenie do osłabienia pozycji Niemiec w Europie. Ponadto wybuch rewolucji w Rosji sprawił, że Francja utraciła dotychczasowego sojusznika na wschodzie Europy i musiała znaleźć nowego. Takim sojusznikiem mogła być Polska, która nie tylko była największym państwem tej części Europy, ale także pokonała Rosję Radziecką w wojnie. W **1921 r.** został podpisany sojusz między Polską a Francją, który miał być jednym z najważniejszych elementów polskiej polityki zagranicznej. Natomiast stosunki z Wielką Brytanią były dość chłodne. Sprzyjała temu proniemiecka polityka tego państwa.

Traktat w Locarno i jego następstwa

Sojusz z Francją okazał się nietrwały. W 1925 r. pod patronatem Wielkiej Brytanii doszło do podpisania **traktatu w Locarno**. Jego najważniejszą częścią był tzw. part reński. Uczestniczyły w nim Wielka Brytania, Francja, Belgia i Niemcy. Niemcy zagwarantowały przebieg (i nienaruszalność) swojej granicy zachodniej. Odsunęło to – jak się wydawało – niebezpieczeństwo wojny na zachodzie Europy. Niemcy odmówiły jednocześnie zagwarantowania nienaruszalności swojej granicy wschodniej, czyli granicy z Polską. Traktat uważano za porażkę dyplomatyczną Polski, gdyż otwierał on Niemcom drogę do rewizji granicy z Polską. Stawiał on pod znakiem zapytania skuteczność sojuszu polsko-francuskiego.

Polityka równej odległości

Porażka w Locarno zbiegła się w czasie z zamachem majowym. Piłsudski wyciągnął wnioski z rozwoju sytuacji politycznej w Europie. Widział słabość sojuszu z Francją, a jednocześnie dążenie Niemiec i ZSRR do wyjścia z izolacji politycznej. Dowodem na to był układ z Rapallo podpisany między tymi dwoma państwami w 1922 r. Formalnie odznaczał

nawiązanie stosunków politycznych i handlowych między Niemcami a ZSRR. Oznaczało to sojusz między dwoma państwami wrogo nastawionymi wobec Polski, które podjęły także intensywną współpracę wojskową. Była ona ważna dla Niemiec, które – zgodnie z postanowieniami traktatu wersalskiego – nie mogły się zbroić.

Zmiany w polskiej polityce zagranicznej prowadzone były przez nowego ministra Augusta Zaleskiego, którego później zastąpił bliski współpracownik Piłsudskiego **Józef Beck**. Podjęli oni wysiłki na rzecz wzmocnienia z zmiany polskiej polityki zagranicznej. W wyniku ich starań doszło do podpisania dwóch ważnych układów – z ZSRR oraz z Niemcami. W 1932 r. podpisano pakt o nieagresji z ZSRR, początkowo na 3 lata, przedłużony później na 10 lat. Natomiast w 1934 r. podpisana została z Niemcami deklaracja o niestosowaniu przemocy. Ich skutkiem była poprawa stosunków z obydwoma państwami. Poprawiło to pozycję międzynarodową Polski, choć sam Piłsudski zdawał sobie sprawę z tego, że jest to tylko poprawa przejściowa.

Stosunki Polski z sąsiadami

Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę rozpoczęły się wojny o granice, które skończyły się dopiero w 1922 r. Miały one istotny wpływ na późniejsze stosunki Polski z jej sąsiadami. Polska utrzymywała dobre stosunki tylko z dwoma państwami – Łotwą i Rumunią. Obydwa poszukiwały w Polsce sojusznika przeciwko ZSRR. Z innymi państwami sąsiednimi Polska była skłócona. Szczególnie trudne były stosunki z Litwą, która nie chciała utrzymywać z Polską stosunków dyplomatycznych. Zostały one wymuszone przez Polskę w 1938 r. Czechosłowacja traktowana była jako konkurent w walce o przewodnictwo w tej części Europy. Tym bardziej, że Polska aspirowała do miana lidera w grupie państw położonych między Bałtykiem, Adriatykiem a Morzem Czarnym (tzw. Międzymorze).

Przed wybuchem wojny

W 1938 r. Polska wzięła udział w rozbiórce Czechosłowacji (zajęcie Zaolzia). Był to wielki błąd polskiej polityki zagranicznej. W końcu 1938 r. nieoczekiwanie ujawnione zostały niemieckie żądania wobec Polski: zgoda na przyłączenie Wolnego Miasta Gdańska do Niemiec oraz zgoda na przeprowadzenie eksterytorialnej autostrady i linii kolejowej z Niemiec do Prus Wschodnich. Był to koniec odprężenia w stosunkach polsko-niemieckich. Wkrótce dyplomacja niemiecka ujawniła publicznie te żądania, a Hitler wypowiedział deklarację o niestosowaniu przemocy. Likwidacja Czechosłowacji w marcu 1939 r. zmieniła sytuację polityczną w Europie i skłoniła Wielką Brytanię do ogłoszenia gwarancji niepodległości dla Polski. Skutkiem tej poprawy stosunków z Wielką Brytanią było podpisanie sojuszu między państwami 26 sierpnia 1939 r. Miał on jednak czysto symboliczne znaczenie.

W dniu **23 sierpnia 1939 r.** doszło do nieoczekiwanego zdarzenia. Doszło do podpisania układu między Niemcami a ZSRR. Układ ten został nazwany **paktem Ribbentrop-Mołotow**, od nazwisk ministrów spraw zagranicznych tych państw. Jego podpisanie było sensacją, bowiem Niemcy i ZSRR po dojściu Hitlera do władzy deklarowały wzajemną

wrogość. Formalnie w układzie mowa była o nawiązaniu dobrosąsiedzkich stosunków politycznych i handlowych. Jego ważną część stanowił tzw. tajny protokół, który zawierał zasady podziału Europy Środkowo-Wschodniej między Niemcy a ZSRR. Układ ten był dla Niemiec bardzo ważny, bowiem zapewniał współpracę ZSRR, gdyby doszło do wojny z Polską.

3. Europa na drodze do wojny

Polityka zagraniczna Niemiec w latach 30.

Od początku lat 30-tych XX w. w Europie zmieniła się atmosfera polityczna. Miał na to wpływ wielki kryzys gospodarczy i problemy społeczne, które trapiły ówczesne państwa. Upadek przemysłu i wielkie bezrobocie zmusiły rządy do poszukiwania wyjścia z kryzysu. Wielkie zainteresowanie wzbudzały państwa totalitarne, które – jak się wydawało – potrafiły znaleźć wyjście z trudnej sytuacji. Tą drogą były wielkie zbrojenia, dzięki którym zaczął się rozwijać przemysł. Hitler nie ukrywał, że chce odbudować mocarstwową pozycję Niemiec. Mussolini chciał stworzyć Imperium Rzymskie. Stalin głosił plan zwycięstwa idei komunizmu na całym świecie.

Najbardziej konsekwentne działania prowadził Hitler, który w ten sposób zyskał wielkie poparcie społeczeństwa niemieckiego. Ogłosił, że Niemcy nie będą spłacały reparacji wojennych. Ważnym krokiem na drodze do uzyskania poparcia społecznego była decyzja o przywróceniu w Niemczech **obowiązkowej służby wojskowej** (1935 r.). W ten sposób armia niemiecka, ograniczona do 100 tys. żołnierzy szybko się powiększyła. Niemiecki przemysł rozpoczął produkcję ciężkiego sprzętu wojennego, którego przecież Niemcy nie mogli posiadać. W 1936 r. wojska niemieckie wkroczyły do **Nadrenii**. Była to część Niemiec, która na mocy decyzji traktatu wersalskiego miała pozostać **zdemilitaryzowana** (rozbrojona).

Wymienione działania były sprzeczne z traktatem wersalskim. Dla dalszego rozwoju wydarzeń kluczowe było stanowisko wielkich mocarstw Zachodu - Francji i Wielkiej Brytanii. Tymczasem państwa te nie podjęły żadnych zdecydowanych kroków. Prowadziły tzw. **politykę appeasement** (uspokajania). Milcząco akceptowały poczynania Hitlera. Powodem był strach przed wybuchem nowej wojny, której bardzo się obawiały społeczeństwa zachodnie oraz przekonanie, że Niemcy są wielkim mocarstwem i wolno im więcej niż innym państwom europejskim. Hitler umiejętnie grał na nastrojach społeczeństw zachodnich oraz strachu polityków.

W tym samym czasie (druga połowa lat 30-tych) także Włochy i Japonia wkroczyły na drogę podbojów. Włochy opanowały Etiopię (Abisynię) a Japonia zaczęła podbój Chin. Wielkim sprawdzianem zdecydowania mocarstw europejskich była **wojna domowa w Hiszpanii** (1936 – 1939). W Hiszpanii oddziały wojskowe pod dowództwem gen. **Francisco Franco** zbuntowały się przeciw rządowi republiki. Rozpoczęła się wojna, w której rząd republikański został poparty przez ZSRR, a frankiści przez Włochy i Niemcy. Mocarstwa zachodnie w Lidze Narodów ogłosiły neutralność. Wojna miała krwawy przebieg. Rząd republiki przegrał a gen. Franco zwyciężył. Był to wielki sukces państw faszystowskich.

Kryzys monachijski

W **1938** r. doszło do dwóch wydarzeń, które uważane są za szczytowy przykład polityki appeasement: włączenia do Niemiec Austrii (niem.: **Anschluss**) oraz konferencji w Monachium. W obu wypadkach było to złamanie wszelkich zasad polityki międzynarodowej.

Konferencja w Monachium została zwołana przez Hitlera w związku z jego pretensjami wobec Czechosłowacji. Zażądał on od rządu tego państwa zgody na przyłączenie do Niemiec pogranicznych terytoriów zamieszkałych przez grupę Niemców (tzw. Sudetenland). W zwołanej konferencji uczestniczyli przedstawiciele Niemiec (Hitler), Włoch (Mussolini), Francji (E. Daladier) oraz Wielkiej Brytanii (N. Chamberlain), natomiast nie zaproszono na konferencję polityków z Czechosłowacji. Przywódcy mocarstw uznali, że dla ratowania pokoju w Europie Czechosłowacja powinna oddać Niemcom żądane terytoria. Hitler uroczyście ogłosił, że gwarantuje dalszy byt Czechosłowacji. Był to jego wielki triumf, bowiem doprowadził do politycznej izolacji przeciwnika. Politycy czescy nie zdecydowali się na wojnę z Niemcami, tym bardziej, że ich główny sojusznik – Francja – odmówił pomocy gdyby doszło do wojny. Premier rządu Wielkiej Brytanii ogłosił, że udało się uratować pokój europejski. Był to fatalny błąd. Niestety, do rozbioru Czechosłowacji przyczyniła się także Polska, która zażądała oddania spornego obszaru na pograniczu polsko-czeskim tzw. Zaolzia. Władze czeskie zgodziły się na to ustępstwo, które było w Polsce przedstawiane jako wielki sukces w polityce międzynarodowej.

W marcu 1939 r. Czechosłowacja została zlikwidowana. Kierowani z Berlina politycy słowaccy ogłosili oderwanie od Czechosłowacji i utworzenie odrębnego państwa (Słowacji). Ostatni prezydent Czechosłowacji uległ szantażowi Hitlera i zgodził się na oddanie Czech pod opiekę Niemiec. W ten sposób w granice państwa niemieckiego został włączony nowy twór polityczny – **Protektorat Czech i Moraw**.

4. II wojna światowa

1. Wybuch wojny niemiecko-polskiej

Sytuacja polityczna zaostrzyła się latem 1939 r., szczególnie ze względu na zawarcie **paktu Ribbentrop-Mołotow** między Niemcami a ZSRR. Niemieckie żądania zostały stanowczo odrzucone przez rząd Polski. Oba państwa przygotowywały się do wojny. O wiele bardziej zaawansowane były przygotowania niemieckie.

Niemiecki plan wojny przeciwko Polsce przewidywał wykonanie głównego uderzenia ze Śląska Opolskiego w kierunku na Warszawę, oraz drugiego z Prus Wschodnich. W kleszczach wojsk niemieckich miały zostać zniszczone główne siły polskie. Po doświadczeniach wojny domowej w Hiszpanii Niemcy planowali wykorzystanie zmasowanych uderzeń lotnictwa oraz wojsk pancernych i zmechanizowanych. Ten nowy sposób prowadzenia wojny został nazwany mianem wojny błyskawicznej (**blitzkrieg**). Wojska niemieckie miały przewagę ilościową w stosunku do wojsk polskich w proporcji 3 do 1. Jednak przewaga ta wzrastała w odniesieniu do posiadanego sprzętu technicznego (czołgi, samoloty), nawet do 10 do 1.

Dowództwo polskie planowało rozmieszczenie swoich wojsk wzdłuż granicy. Miały one zatrzymać natarcie niemieckie, a w wypadku przełamania pozycji obronnych wycofywać się w kierunku na południowy wschód w pobliże granicy z Rumunią. Zgodnie z zawartymi umowami Polska miała zostać wsparta przez armię francuską, która powinna zaatakować granice Niemiec.

2. Rozpoczęcie działań

W dniu **1 września 1939** r. wojska niemieckie rozpoczęły działania wojenne. O godz. 4.40 lotnictwo niemieckie zbombardowało miasteczko Wieluń, a o godz. 4.45 zaatakowane zostały polskie oddziały w składnicy amunicyjnej na **Westerplatte** (w Gdańsku). Od samego początku Niemcy uzyskali i wykorzystali zdobytą przewagę. Choć oddziały polskie stawiały twarde opór, to przewaga techniczna pozwoliła wojskom niemieckim na duże sukcesy. Symbolem bohaterstwa żołnierzy polskich stało się Westerplatte, którego załoga broniła się przez siedem dni, choć miała walczyć tylko 12 godzin.

W dniu **3 września** do wojny przystąpiły Francja i Wielka Brytania. Rządy tych państw wywiązały się ze swoich sojuszniczych zobowiązań. Jednak ich wojska nie podjęły żadnych działań bojowych, które miałyby wpływ na wydarzenia na froncie polskim. Na Zachodzie rozpoczęła się tzw. dziwna (lub siedząca) wojna.

Wojska polskie wycofywały się w kierunku na Warszawę. Naczelnny Wódz, marszałek Edward Śmigły-Rydz, szybko stracił łączność ze swoimi oddziałami i nie był w stanie dowodzić armią. Rząd wraz z prezydentem Mościckim oraz Naczelnym Wodzem opuścił

wkrótce Warszawę, a w dniu **17 września** przekroczył granicę z Rumunią, aby wyjechać do Francji.

3. Bitwa nad Bzurą

Już w dniu 7 września pierwsze oddziały niemieckie dotarły do Warszawy. Jednak wycofujące się oddziały polskiej armii „Poznań” i „Pomorze” w dniu 9 września zaatakowały wojska niemieckie zmierzające ku Warszawie. Było to dla Niemców duże zaskoczenie. Zaczęła się w ten sposób największa bitwa wojny, bitwa nad Bzurą. W ciągu dwóch dni oddziały polskie osiągnęły przewagę i zadały armii niemieckiej duże straty. Jednak Niemcy wykorzystując bardzo dobrą pogodę przy użyciu lotnictwa, a także broni pancernej uzyskali przewagę i do 20 września zadali wojskom polskim duże straty. Resztki oddziałów polskich przedarły się do Warszawy.

4. Wkroczenie Armii Czerwonej

W dniu **17 września** wschodnią granicę przekroczyły wojska radzieckie. Ich atak był całkowitym zaskoczeniem. Początkowo nie było wiadomo w jakim charakterze wkraczają na ziemie polskie. Wkrótce stało się jasne, że jest to podbój. Armia Czerwona zaatakowała wojska polskie pod pretekstem upadku państwa polskiego i konieczności wzięcia pod opiekę ludności białoruskiej i ukraińskiej. Wkrótce zajęte zostały wschodnie ziemie Rzeczypospolitej do rzeki Bug. W mieście Brześć nad Bugiem odbyła się wspólna defilada wojsk niemieckich i radzieckich.

5. Obrona Warszawy

Jednym z najdłużej broniących się miast była Warszawa. Oddziały polskie wycofały się do miasta i tam stawily opór armii niemieckiej. Lotnictwo niemieckie bombardowało miasto, niszcząc je i zabijając ludność cywilną. Dopiero zniszczenie wodociągów i odcięcie dostaw wody do miasta, spowodowało, że podjęto decyzję o poddaniu stolicy. Kapitulacja Warszawy została podpisana w dniu 27 września. Ostatnie działania wojenne (poza Warszawą) trwały do 5 października 1939 r.

Wojna zakończyła się podbojem ziem polskich przez Niemcy i ZSRR. W dniu **28 września 1939** r. podpisały one specjalny układ wyznaczający przebieg granicy między nimi na ziemiach polskich. Wojska polskie zostały pokonane i rozbite. Część żołnierzy poszła do niewoli niemieckiej i radzieckiej, część przedarła się przez granicę z Rumunią i Węgrami, aby dalej walczyć z Niemcami, a część wróciła do domów.

2. Wojna w Europie (1939-1941)

1. Europa wschodnia pod rządami ZSRR

Jesienią 1939 r. na zachodzie Europy trwała **dziwna wojna**. W tym czasie w Europie wschodniej władze ZSRR zaprowadzały swoje porządki. Jesienią ZSRR wypowiedział wojnę Finlandii. Rozpoczęła się tzw. **wojna zimowa**. Trwała ona do marca 1940 r. Jej przebieg był zaskoczeniem nie tylko dla władz radzieckich, ale także dla europejskiej opinii publicznej. Niewielka armia fińska była znakomicie przygotowana do działania w warunkach zimowych. Wojska radzieckie ponosiły wielkie straty. Ponadto okazało się, że były one fatalnie dowodzone. Ostatecznie Finlandia musiała zgodzić się na przyjęcie warunków pokoju podyktowanych przez ZSRR i musiała oddać część swego terytorium. Obroniła jednak swoją niepodległość. Nie miały takiego szczęścia inne państwa nadbałtyckie – **Litwa, Łotwa i Estonia**. ZSRR wprowadził na ich terytoria swoją armię, a następnie pod jej nadzorem odbyły się wybory do miejscowych parlamentów. Te z kolei przegłosowały w 1940 r. wstąpienie tych państw do ZSRR. W ten sposób Związek Radziecki powiększył się o kolejne republiki związkowe. Także Rumunia musiała się zgodzić na oddanie części swojego terytorium (Besarabia) i przyłączenie go do ZSRR. W ten sposób Związek Radziecki realizował pakt Ribbentrop-Mołotow. Był to okres bliskich i przyjaznych stosunków między ZSRR a Niemcami, dodatkowo umacniany intensywnym handlem.

2. Wojna w Europie Zachodniej

Wiosną 1940 r. wojska niemieckie podjęły działania wojenne w Europie. W **kwietniu 1940 r.** zaatakowane zostały dwa państwa – Dania i Norwegia. Dania nie stawiała oporu i zajęta została jednego dnia. Norwegia podjęła walkę. Dodatkowo wsparta została przez wojska aliantów, które wylądowały na północy Norwegii w okolicach miasta Narvik. Jednak mimo pomocy, Norwegia została podbita przez Niemcy. W **maju 1940 r.** wojska niemieckie zaatakowały Holandię i Belgię, a następnie Francję. Opinia publiczna była przekonana, że Niemcy zostaną powstrzymane przez potężną armię francuską, która nie tylko była liczebnie podobna do armii niemieckiej, ale posiadała większe ilości sprzętu. Okazało się jednak, że Francja nie była przygotowana moralnie do wojny. Dowódcy francuscy nie wyciągnęli żadnych wniosków z przebiegu dotychczasowych działań wojennych. To spowodowało, że Francja została w czerwcu 1940 r. pokonana. Jej kapitulacja była wielkim wstrząsem i pokazywała, że na kontynencie europejskim Niemcy nie mają równego sobie przeciwnika.

3. Bitwa o Anglię

Po kapitulacji Francji jedynym liczącym się przeciwnikiem Niemiec pozostawała Wielka Brytania. Było to światowe mocarstwo, dysponujące wielką flotą wojenną, lecz o słabej

armii lądowej. Dodatkowo oddziały brytyjskie wysłane do Francji poniosły klęskę i tylko ich część udało się uratować z pogromu Francji. W takiej sytuacji wojska niemieckie zaczęły się przygotowywać do inwazji na Wielką Brytanię. Po wybuchu wojny na czele rządu brytyjskiego stanął **Winston Churchill**. Reprezentował on tę grupę polityków angielskich, którzy uważali, że Niemcami trzeba walczyć. Wojska niemieckie, aby móc przeprowadzić inwazję na Anglię powinny najpierw zdobyć panowanie w powietrzu. Miał to być krok na drodze do zneutralizowania potężnej floty brytyjskiej. W związku z tym lotnictwo niemieckie miało za zadanie zniszczyć samoloty angielskie, lotniska i przemysł. W sierpniu i wrześniu 1940 r. doszło do największej bitwy lotniczej podczas II wojny światowej. Lotnictwo angielskie dysponowało mniejszą ilością samolotów, było jednak lepiej zorganizowane. Bitwa zakończyła się porażką niemiecką i plany inwazji na Anglię nie zostały zrealizowane.

4. Podbój Bałkanów

Już w 1939 r. wojska Włoch, głównego sojusznika Niemiec, zaatakowały Grecję. Poniosły tam jednak porażkę. Ponadto na Bałkanach doszło do zmiany sytuacji, bowiem rząd Jugosławii zmienił swoją politykę i przestał popierać Niemcy. W związku z tym Hitler polecił atak na Bałkany. **Wiosną 1941 r.** wojska niemieckie zaatakowały Jugosławię i Grecję. Jugosławia została zajęta w ciągu tygodnia. Grecja otrzymała wsparcie wojsk brytyjskich, lecz okazało się ono nieskuteczne. Grecja została podbita, a na Krecie wylądował desant niemieckich wojsk spadochronowych. W ten sposób pod panowaniem niemieckim znalazła się praktycznie cała Europa – od Norwegii do Grecji i od Hiszpanii do granicy ZSRR. Także niektóre państwa neutralne (np. Hiszpania, Portugalia, Szwecja, Turcja) prowadziły politykę przychylną Niemcom.

4. Wojna Niemiec z ZSRR (1941-1943)

1. Atak Niemiec na ZSRR

W dniu **22 czerwca 1941 r.** wojska niemieckie zaatakowały ZSRR. Atak ten był zaskoczeniem dla strony radzieckiej, która od pierwszego dnia zaczęła ponosić ogromne straty. Stalin nie spodziewał się ataku, bowiem wydawało mu się, że współpraca niemiecko-radziecka jest dla wszystkich korzystna. Wojska radzieckie ponosiły wielkie straty w ludziach i sprzęcie. Rozmiar tych strat wydawał się nie do odrobienia. Plan niemiecki (**Fall Barbarossa**) zakładał, że do jesieni Niemcy osiągną Moskwę i zniszczą Armię Czerwoną. Niemcom dodatkowo sprzyjała wielka czystka, którą przeprowadził Stalin w końcu lat 30-tych. W jej trakcie zamordowani zostali doświadczeni i wyszkoleni dowódcy Armii Czerwonej.

2. Bitwa o Moskwę

Latem i jesienią 1941 r. wojska niemieckie zdobyły Mińsk, Smoleńsk i Kijów. Rozpoczęły oblężenie Leningradu. Trwało ono ponad 900 dni i spowodowało wielkie ofiary wśród ludności cywilnej. Za cenę ogromnych strat wojskom radzieckim udało się spowolnić natarcie niemieckie. Wkrótce stało się jasne, że niemieckie plany rozgromienia ZSRR do końca lata 1941 r. zakończyły się niepowodzeniem. Armia niemiecka nie była przygotowana do zimy (brak odpowiedniej odzieży i sprzętu). Do wielkiego starcia doszło na przełomie **listopada i grudnia 1941 r. pod Moskwą**. Wojska radzieckie nie tylko zatrzymały natarcie niemieckie, ale również przeszły do kontrofensywy. Ważną rolę odegrały rezerwy ściągnięte z Syberii. Dzięki pracy wywiadu Stalin dowiedział się, że Japonia nie przystąpi do wojny przeciw ZSRR, co umożliwiło wykorzystanie jednostek rezerwowych. Wojska niemieckie zostały odrzucone spod Moskwy. Działania wojenne zostały zawieszono. Obie strony poniosły ogromne straty i musiały zregenerować siły.

3. Działania wojenne na Ukrainie i w na Kaukazie

Wiosną 1942 r. działania podjęła Armia Czerwona. Były one źle przygotowane i zakończyły się porażką. Wojska niemieckie przystąpiły do ofensywy i wkrótce zajęły resztę Ukrainy, południową Rosję oraz zmierzały w stronę gór Kaukaz. Ich celem było zdobycie ważnego zagłębia wydobywania ropy naftowej nad Morzem Kaspijskim (Baku i okolice). Gdyby ten cel osiągnęły, Niemcy mogłyby wygrać wojnę. Ciężkie walki rozpoczęły się w listopadzie 1942 r. o opanowanie miasta Stalingrad, ważnego portu i ośrodka przemysłowego nad Wołgą. Dla Hitlera zdobycie Stalingradu miało znaczenie symboliczne (miasto Stalina). To także spowodowało, że dla ZSRR ta bitwa miała wielkie znaczenie. Niemiecka 6 Armia walczyła o jego opanowanie i ostatecznie zajęła większą część miasta. Nieoczekiwanie wojska radzieckie otoczyły Stalingrad i zamknęły wojska niemieckie w okrążeniu. Mimo kilkakrotnie podejmowanych prób, nie udało im z niego wyrwać. Walki trwały do **2 lutego 1943 r.**, kiedy to resztki 6 Armii skapitulowały. Był to jeden z momentów zwrotnych w wojnie. Wojska niemieckie poniosły porażkę o charakterze strategicznym, która wpłynęła na dalszy przebieg walk.

4. Bitwa na Łuku Kurskim

Na przełomie lipca i sierpnia 1943 r. doszło do kolejnej wielkiej bitwy na froncie wschodnim. Ze względu na charakterystyczny przebieg linii frontu nazwano ją bitwą na **Łuku Kurskim**. Nazwa wzięła się od tego, że w okolicach miasta Kursk linia ta wyginała się w łuk zwrócony w stronę wojsk niemieckich. Obie strony chciały przeprowadzić operacje wojenne w celu zniszczenia wielkich sił przeciwnika, głównie zmechanizowanych i pancernych. Do starcia czołgów doszło w pobliżu wsi Prochorowka. Była to największa bitwa pancerna podczas II

wojny światowej. W bitwie na Łuku Kurskim wojska niemieckie zostały pokonane. Doznały takich strat, że utraciły tzw. inicjatywę strategiczną. Oznacza to, że nie były już w stanie dyktować, gdzie i kiedy zostaną podjęte działania wojenne. Od tego czasu armia niemiecka mogła już jedynie się cofać. Oczywiście, wojska niemieckie były nadal bardzo silne i niebezpieczne, lecz wojska radzieckie miały nad nimi przewagę.

5. Wojna poza Europą

1. Państwa biorące udział w wojnie

II wojna światowa toczyła się na wielu frontach działań wojennych. Uczestniczyły w niej dwa wielkie sojusze polityczno-wojskowe. Jednym z nich była grupa **państw Osi**. Tworzyły ją trzy państwa: Niemcy, Włoch i Japonia. Ich współpraca rozpoczęła się jeszcze przed wojną – od sojuszu niemiecko-włoskiego, który zaczęto nazywać osią Berlin-Rzym. Z czasem dołączyła do tego sojuszu Japonia. W 1940 r. wymienione państwa zawarły między sobą tzw. **Pakt Trzech**. Ma on istotne znaczenie, bowiem określał jakimi częściami świata zainteresowane są strony, gdyby wojna zakończyła się dla nich zwycięsko. Państwa Osi miały także grono swoich mniej znaczących sprzymierzeńców. W Europie należały do nich: Bułgaria, Finlandia, Słowacja, Rumunia, Węgry. Wojska tych państw wzięły udział w działaniach wojennych. Sympatyzowały z nimi także niektóre państwa neutralne.

Drugą grupę państw tworzyły tzw. **państwa alianckie**. Pod koniec wojny zaczęto używać nazwy Wielka Koalicja. Liczyła ona w 1945 r. aż 51 państw. Niektóre z nich walczyły od początku wojny (np. Polska), ale były też takie, które dołączyły się dopiero wiosną 1945 r. Największymi mocarstwami w tym gronie były Wielka Brytania, USA i ZSRR.

Od samego początku działania wojenne toczyły się nie tylko w Europie. Można wymienić tu działania w Afryce (Afryce Północnej oraz Północno-Wschodniej), działania w Azji (walki w Azji Południowo-Wschodniej oraz w Chinach), działania wojenne na oceanach – Pacyfiku i Atlantyku.

2. Wojna w Afryce Północnej

Działania rozpoczęły się w związku z atakiem wojsk włoskich na oddziały angielskie stacjonujące w Egipcie. Włosi szybko ponieśli klęskę i musieli zwrócić się o pomoc do Niemiec. Hitler zdecydował o wysłaniu tam silnego zgrupowania wojsk pod nazwą Africa Corps. Walki toczyły się wzdłuż wybrzeża Morza Śródziemnego. Celem ataków niemieckich był Kanał Sueski, najważniejsza droga morska świata. Był on uparcie broniony przez wojska angielskie, które ostatecznie pokonały wojska niemieckie (bitwa pod El-Alamein). Działania wojenne w Afryce zakończyły się w 1943 r. Jesienią 1942 r. na zachodnim, atlantyckim

wybrzeżu Afryki Północnej wylądowały wojska amerykańskie, które wzięły udział w walkach. Opanowanie Afryki Północnej było wstępem do podjęcia działań wojennych na Sycylii i we Włoszech.

3. Bitwa o Atlantyk

Podczas wojny wielką rolę odgrywały transporty broni, amunicji, żywności, surowców i materiałów, niezbędnych do prowadzenia wojny. Od 1939 r. USA wspierały Wielką Brytanię przeciwko Niemcom. Sprzyjała temu specjalna ustawa Senatu tzw. Lend-Lease Act, umożliwiająca dostarczanie broni i innych sprzętów wojennych z odroczonym terminem zapłaty. Początkowo dostarczano je do Wielkiej Brytanii, później także do ZSRR. Władze niemieckie od początku próbowały zaszkodzić żegludze alianckiej. Wielką rolę miała w tym odegrać niemiecka flota okrętów podwodnych (niem. uboot-ów). Podjęły one walkę nie tylko z flotą wojenną, ale szczególnie ze statkami handlowymi. W takiej sytuacji marynarki wojenne państw koalicji antyhitlerowskiej podjęły wielkie wysiłki, aby zatapiać ubooty. Działania te nazwano bitwą o Atlantyk. Bitwa ta została wygrana przez aliantów.

4. Działania wojenne na Dalekim Wschodzie

W dniu **7 grudnia 1941** r. japońskie lotnictwo i marynarka wojenna zaatakowały Pearl Harbour, największą amerykańską flotę wojenną na Pacyfiku. Atak ten był zaskoczeniem do USA i pociągnął za sobą wielkie straty. W ten sposób Japonia przystąpiła do wojny, a jej strategicznym celem był podbój Azji Wschodniej i Południowo-Wschodniej oraz Pacyfiku wraz z Australią. Japończycy wykorzystali osłabienie mocarstw europejskich zajętych wojną w Europie. Od 1937 r. armia japońska podbijała Chiny, dopuszczając się przy tym strasznych zbrodni. W 1940 r. w związku z klęską wojenną Francji, Japonia zajęła Indochiny (Wietnam, Laos, Kambodża).

Działania wojenne od 1941 r. toczyły się na olbrzymich terytoriach. Japońska armia i flota wojenna odnosiła wielkie sukcesy. Zajęte zostały Filipiny, Malaje, Indie Holenderskie (dziś Indonezja). Działania toczyły się na Morzu Koralowym, a armia japońska przygotowywała inwazję na Australię. Dopiero klęski w bitwie na Morzu Koralowym, a później w **bitwie o Midway**, zatrzymały ekspansję japońską. Działania wojenne toczyły się na rozległych akwenach, przy użyciu okrętów wojennych i lotnictwa. Okazało się, że najwartościowszym rodzajem okrętów wojennych są lotniskowce. O amerykańskim sukcesie wojennym w ostateczności zadecydowała sprawność amerykańskiego przemysłu, który był w stanie zbudować dostateczną ilość sprzętu wojennego, aby móc prowadzić wojnę na dwóch frontach (na Dalekim Wschodzie i w Europie).

Obie strony toczyły wojnę z wielką zaciekłością. Pod koniec wojny Japończycy zdecydowali się na użycie oddziałów lotników-samobójców (kamikadze). Podczas wojny Amerykanie prowadzili również prace nad skonstruowaniem nowej broni, którą była bomba

atomowa. Projekt o kryptonimie „Manhattan” zakończył się sukcesem. W dniach **6 i 9 sierpnia 1945 r.** zrzucone zostały dwie bomby atomowe na japońskie miasta: **Hirosima i Nagasaki**. Do dziś użycie broni atomowej wzbudza kontrowersje. Niewątpliwie jednak demonstracja broni atomowej miała wielki wpływ na zbudowanie mocarstwowej pozycji USA po II wojnie światowej.

W dniu 8 sierpnia 1945 r. do wojny przeciw Japonii przystąpił ZSRR, który zaatakował Mandżurię oraz Wyspy Kurylskie. Był to wielki cios dla Japonii. W związku z wielkimi stratami wśród ludności cywilnej rząd japoński wspierany przez cesarza zdecydował o kapitulacji. Została ona podpisana przez Japończyków 2 września 1945 r. Data ta jest jednocześnie datą zakończenia II wojny światowej.

5. Zakończenie działań wojennych w Europie

Front zachodni

W lipcu 1943 r. wojska alianckie (amerykańskie i brytyjskie) wylądowały na Sycylii. Działania wojenne powróciły do Europy Zachodniej. Po opanowaniu Sycylii i udanym lądowaniu na Półwyspie Apenińskim, doszło do kryzysu politycznego we Włoszech. Faszystowski dyktator Benito Mussolini został zdymisjonowany przez króla Włoch i uwięziony. W takiej sytuacji Hitler podjął decyzję o okupacji Włoch przez armię niemiecką. Walki we Włoszech trwały aż do maja 1945 r., bowiem Niemcom udawało się wykorzystać ciężkie warunki terenowe dla opóźniania natarcia wojsk alianckich. Często wikłały się one w ciężkie walki pozycyjne. Doszło do nich podczas prób przełamania niemieckich pozycji obronnych w środkowych Włoszech. Tutaj walki toczyły się w okresie od stycznia do maja 1944 r. o klasztor na Monte Cassino. Walny wkład w jego zdobycie włożyły wojska polskie (2 Korpus Polski). Front włoski – mimo wielkości zaangażowanych sił – okazał się jednak drugorzędny dla pokonania III Rzeszy.

W dniu **6 czerwca 1944 r.** doszło do lądowania aliantów w Normandii (północna Francja). Była to największa w dziejach operacja desantowa, przeprowadzona pod dowództwem gen. D.D. Eisenhowera. Wykorzystując zaskoczenie strony niemieckiej, aliantom udało się odnieść duże sukcesy. Po opanowaniu Normandii działania wojenne przeniosły się do Francji. W sierpniu 1944 r. został zajęty Paryż. Jesienią 1944 r. podjęta została próba szybkiego wkroczenia na teren Niemiec (operacja Market-Garden). Zakończyła się ona niepowodzeniem. W grudniu 1944 r. Niemcy podjęli ostatnią, nieudaną próbę kontrofensywy na froncie zachodnim (w Ardenach). Od wczesnej wiosny 1945 r. wojska alianckie działały na terenie Niemiec. W kwietniu 1945 r. oddziały niemieckie poddawały się aliantom, byle nie trafić do radzieckiej niewoli.

Wiosną 1944 r. wojska radzieckie rozpoczęły operację „Bagration”, w wyniku której zajęta została Białoruś. Działania wojenne przeniosły się na ziemie polskie. W sierpniu 1944 r. zaatakowane zostały państwa bałkańskie. Dowództwo radzieckie na podjęło próby przyjscia z pomocą powstaniu warszawskiemu. Front ustabilizował się wzdłuż linii Wisły. Niemcy przygotowywali się do obrony własnego terytorium. Zimą 1945 r. rozpoczęła się ofensywa styczniowa Armii Czerwonej. W jej wyniku zajęte zostały terytoria Polski, a walki przeniosły się na teren Niemiec. W kwietniu 1945 r. rozpoczęła się operacja berlińska. W jej wyniku wojska radzieckie okrążyły Berlin. W dniu 30 kwietnia Adolf Hitler popełnił samobójstwo, a 2 maja skapitulowała załoga Berlina. Ostatecznie **8 maja 1945 r.** skapitulowali przedstawiciele naczelnego dowództwa niemieckiego. Datę tę uważa się za datę zakończenia wojny w Europie.

6. Polityka okupacyjna Niemiec podczas wojny

1. Założenia polityki wobec ludności europejskiej

Podbój różnych państw europejskich spowodował, że przed władzami niemieckimi stanął problem prowadzenia polityki wobec ludności opanowanych ziem. Polityka ta była zróżnicowana w zależności od tego, jakiego terytorium dotyczyła – inna wobec ludności Europy Zachodniej, a inna wobec ludności Europy Wschodniej.

Założenia polityki wobec ludności ziem podbitych wywodziły się z ideologii narodowo-socjalistycznej, której podstawy sformułował Adolf Hitler w swojej książce „Mein Kampf” (Moja walka). Jego koncepcje były nacjonalistyczne, rasistowskie i antysemickie. Wpisywały się w istniejący w niemieckiej tradycji politycznej końca XIX w. nurt rozważań o „narodzie bez przestrzeni”. Hitler uważał, że celem wojny jest stworzenie nowej Rzeszy Niemieckiej (Tysiącletniej), która miała zapewnić dobrobyt narodowi niemieckiemu. Miało się to odbyć kosztem innych narodów, które albo jako pokrewne narodowi niemieckiemu (np. Norwegowie) miały wejść w skład Rzeszy, albo miały mu służyć. Narody uznane za gorsze rasowo miały pracować jako siła niewolnicza, lub miały zostać wytępione. Hitler chciał stworzyć czystą rasowo Rzeszę narodu niemieckiego, bez Słowian, Romów, czy Żydów.

W swojej polityce władze niemieckie brutalnie ograbiły narody europejskie, których gospodarki miały służyć niemieckiemu wysiłkowi wojennemu. Była to celowa polityka władz okupacyjnych. Chciały one uniknąć trudności, przed którymi stanęło społeczeństwo niemieckie w czasie I wojny światowej. Skazano na głód i nędzę społeczeństwa europejskie, aby Niemcy mogli cieszyć się dobrobytem. Grabiono żywność, którą wywożono do Niemiec. Z całej Europy rekrutowano miliony robotników przymusowych, których zatrudniono w niemieckim przemyśle i rolnictwie.

W odniesieniu do ludności wschodnioeuropejskiej po zakończeniu wojny miał zostać zrealizowany tzw. **Generalny Plan Wschód**. Polegał on na częściowym wymordowaniu tej

ludności (wykonany podczas wojny tzw. plan głodowy, który miał zmniejszyć ilość mieszkańców Polski, Ukrainy i Rosji), a następnie wysiedleniu jej poza Ural, na Syberię, gdzie miała wymrzeć. Na jej miejsce miano osiedlić niemieckich rolników, którzy zagospodarowaliby żyzne ziemie na wschodzie. Te działania podjęto podczas wojny na obszarze Zamojszczyzny, która miała być laboratorium metod i sposobów wysiedlania ludności.

2. Kolaboracja

Podczas wojny władze niemieckie współpracowały z niektórymi siłami politycznymi spośród ludności ziem uzależnionych i podbitych. Ideologiczną podstawą takiej współpracy był najczęściej antysemityzm i antykomunizm. Z Niemcami współpracowały rządy niektórych państw – **Finlandii, Bułgarii, Słowacji, Rumunii, Węgier**. Były to rządy stworzone przez siły skrajnie nacjonalistyczne i antykomunistyczne, zwykle wspierające politykę antysemityzmu. Inna sytuacja panowała na terenach podbitych, gdzie tworzono lokalne, zwykle marionetkowe władze złożone z ludzi chcących współpracować z Niemcami. Tworzono oddziały policyjne, które współpracowały z władzami okupacyjnymi. Tak było na terenie **Belgii, Chorwacji, Holandii, Norwegii**. Rządy tych państw przebywały na emigracji i stamtąd starały się kierować oporem w kraju. Specyficzna sytuacja panowała we Francji. Legalny francuski rząd na czele z marszałkiem Filipem Petain podpisał kapitulację. Wojska niemieckie zajęły północną część państwa z Paryżem, a rząd marsz. Petaina przeniósł się do Vichy na południu. Tę część Francji nazywano **państwem Vichy**, a jego władze współpracowały z Niemcami (np. prześladowały Żydów). Francuskim ruchem oporu kierował z Wielkiej Brytanii gen. **Charles de Gaulle**, który przez rząd Vichy został uznany za zdrajcę.

W związku ze stratami na frontach dowództwo niemieckie zgodziło się na tworzenie oddziałów wojskowych z ludności ziem podbitych. Powstawały one także wśród narodów, z którymi władze hitlerowskie nie chciały współpracować z powodu przekonania o ich „niższości rasowej”. W szeregach oddziałów zbrojnych SS (Waffen SS) powstały jednostki złożone min. z Belgów, Holendrów, Ukraińców. Nawet wyrażono zgodę na powstanie Rosyjskiej Armii Wyzwoleńczej gen. A. Własowa.

3. Holocaust

Antysemityzm

Jest to nazwa zjawiska, które polega na nienawiści do Żydów. Antysemityzm był jednym ze składników chrześcijaństwa. Żydzi byli postrzegani jako wrogowie Jezusa Chrystusa, którzy skazali go na śmierć. Mimo dwóch tysięcy lat wspólnego zamieszkiwania na tych samych terenach nie doszło do zbliżenia między chrześcijanami i Żydami. Ich stosunki pozostawały w najlepszym wypadku obojętne, a zwykle były wrogie. W dziejach

chrześcijaństwa wielokrotnie zdarzały się okresy prześladowań Żydów. W XIX w. w związku postępującym procesem sekularyzacji, antysemityzm stracił swój religijny charakter. Nowoczesny antysemityzm opierał się na teoriach rasowych. Żydzi byli postrzegani jako przedstawiciele obcej rasy – Semici. Chociaż w XIX w. w większości państw nastąpiło równouprawnienie Żydów, to widziano w nich zagrożenie. Sprzyjała temu odrębność religijna i kulturalna ludności żydowskiej. Ruchy nacjonalistyczne widziały w Żydach zagrożenie dla narodów europejskich.

Ideologia narodowo-socjalistyczna

Adolf Hitler był duchowym spadkobiercą wielu niemieckich myślicieli nacjonalistycznych i antysemickich. Jego koncepcje były koncepcjami rasistowskimi. Uważał on, że w dziejach rasa lepsza (Aryjczycy) jest nieustannie zagrożona przez rasę niższą (Semitów). Wszystko, co najlepsze w dziejach ludzkości zostało stworzone przez Aryjczyków, a Semici nieustannie niszczą ich dzieło. Jego poglądy nie były odosobnione, podobnie jak i on myślało wielu ludzi. Żydzi byli jednym z głównych obiektów ataków Hitlera. Winił ich o wszystko – o „wymyślenie” kapitalizmu i komunizmu, o klęskę Niemiec podczas I wojny światowej. Po zdobyciu władzy w Niemczech partia hitlerowska (NSDAP) przystąpiła do realizacji programu ograniczania roli i znaczenia Żydów w Niemczech.

Walka z Żydami przed wojną

Żydzi stanowili tylko ok. 1% ludności Niemiec, stali się jednak celem ataków władz niemieckich po roku 1933. Rozpoczęto grabienie ich majątku, nakładano na nich dodatkowe podatki, zmuszano do wyjazdu z kraju. W 1935 r. w Niemczech wprowadzono tzw. **ustawy norymberskie**. Były to specjalne ustawy niemieckiego parlamentu odbierające Żydom część praw, które im się należały jako obywatelom Niemiec. Przede wszystkim sformułowano definicję Żyda. Była to osoba, która miała co najmniej jednego dziadka pochodzenia żydowskiego. Żydom zabroniono wykonywania niektórych zawodów m.in. prawnika i lekarza, w stosunku do ludności nieżydowskiej. Zabroniono im zawierania małżeństw z Aryjczykami, czy nawet zatrudniania nieżydowskiej służby domowej.

W nocy z **9 na 10 listopada 1938 r.** doszło do serii sterowanych przez państwo wystąpień ludności przeciwko Żydom. Była to tzw. **noc kryształowa**. Nazwa wzięła się od odłamków szkła z wystaw sklepowych, zalegającego ulice niemieckich miast. Podczas tego pogromu zniszczono tysiące żydowskich sklepów, podpalono synagogi, pobito tysiące ludzi, dziesiątki zabito.

Podczas działań wojennych armia niemiecka wkroczyła na tereny zamieszkiwane przez duże ilości ludności żydowskiej (w Polsce, na Bałkanach, na terenie ZSRR). Od pierwszego dnia wojny wojska niemieckie mordowały ludność żydowską. Były to jednak zwykle działania niezorganizowane. Jeszcze przed rozpoczęciem działań wojennych utworzono specjalne **Einsatzgruppen**, czyli specjalne oddziały zajmujące się mordowaniem Żydów. Na obszarach okupowanych już od października 1939 r. rozpoczęto tworzenie dzielnic wydzielonych specjalnie dla Żydów (gett). Pierwsze getto zostało utworzone w Piotrkowie Trybunalskim. Zwożono ich do gett z małych miejscowości. Początkowo władze niemieckie chciały zlikwidować Żydów poprzez stworzenie im takich warunków, aby sami wymarli (głód, choroby). Do gett na terenie Polski zwożono Żydów z całej Europy. Na dłuższą metę działania te okazały się jednak mało efektywne. Temat przyszłych losów Żydów stał się przedmiotem **konferencji w Wannsee (20 stycznia 1942 r.)**, podczas której spotkali się przedstawiciele najwyższych władz niemieckich. Podjęto na niej ustalenia w sprawie „ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej”. W ten zakamuflowany sposób nazywano program całkowitej zagłady ludności żydowskiej na obszarze panowania niemieckiego. Do zrealizowania tego programu należało skoordynować działania wielu rozmaitych urzędów i instytucji państwa niemieckiego. Koordynatorem całej akcji został wyznaczony wyższy oficer SS, Adolf Eichmann.

Na bazie dotychczasowych rozwiązań utworzono specjalne obozy zagłady (Chełmno nad Nerem, Sobibór, Bełżec, Treblinka), do których zwożono ludność żydowską, w celu jej zamordowania. Obozy te ulokowano na terenie Polski. W większości krajów europejskich (np. we Francji, na Słowacji) miejscowa ludność wspomagała władze niemieckie przy realizacji programu zagłady Żydów. Dużą rolę odgrywały miejscowe siły policyjne, które potrafiły wskazać Żydów wśród współmieszkańców. Metodą stosowaną do zagłady było gazowanie ludzi przy użyciu spalin z silników, lub specjalnego gazu: cyklonu B. Zwłoki następnie palono w piecach krematoryjnych lub na wolnym powietrzu. Program ten był realizowany aż do 1944 r. Dość powiedzieć, że gdy sytuacja na frontach wojny była już trudno latem 1944 r., zabito w obozach zagłady (głównie w Auschwitz) kilkaset tysięcy Żydów z Węgier. Należy podkreślić, że wraz z Żydami zabijano również Romów.

W czasie II wojny światowej zabito w Europie około 6 milionów Żydów. Jest to zbrodnia bez precedensu w historii ludzkości. Na bazie tych doświadczeń narodziło się nowe pojęcie w nauce prawnej: ludobójstwo, czyli zbrodnia przeciwko ludzkości. W stosunku do tej zagłady używana jest nazwa **Holocaust**, co oznacza ofiarę całopalną złożoną bogom.

7. Ziemie polskie podczas II wojny światowej

W dniu 28 września 1939 r. zawarty został układ o przyjaźni i granicach między III Rzeszą a ZSRR. Wytyczył on granicę między ziemiami okupowanymi przez oba państwa i obowiązywał do wybuchu wojny niemiecko-radzieckiej (22 czerwca 1941 r.). Linia podziału przebiegała zasadniczo wzdłuż rzeki Bug. Od 1941 do 1945 r. ziemie polskie były okupowane przez Niemcy. Od 1944 r. na teren przedwojennego państwa polskiego wkroczyła od wschodu Armia Czerwona, która w walkach wyzwalała je spod okupacji hitlerowskiej.

1. Ziemie pod okupacją niemiecką

Od września 1939 r. ziemie polskie znalazły się pod tymczasowym zarządem armii niemieckiej. W kierownictwie politycznym III Rzeszy narodziła się myśl o podziale tych ziem. Podział polegał na tym, że część terytoriów **włączono bezpośrednio do państwa niemieckiego**, a z części utworzono **Generalne Gubernatorstwo**. Do Niemiec zostały przyłączone Pomorze, Wielkopolska, część ziemi łódzkiej (z Łodzią), Górny Śląsk i północna część Mazowsza. Stały się one częścią państwa niemieckiego, co oznaczało, że na ich terenie będzie obowiązywać niemieckie prawo oraz działać będą instytucje państwa. Natomiast Generalne Gubernatorstwo z formalnego punktu widzenia nie było częścią III Rzeszy. Jego status trudno jest określić. Była to w rzeczywistości niemiecka kolonia w Europie. GG posiadało oddzielne władze. Jego stolicą był Kraków. Na czele stał Hans Frank, jako Generalny Gubernator. Kierował on rządem i administracją terenową, która składała się z urzędników niemieckich.

Władze niemieckie różnicowały politykę wobec ludności polskiej na ziemiach wcielonych do Rzeczy i na terenie GG. Na ziemiach wcielonych władze niemieckie starały się zmniejszyć odsetek ludności polskiej poprzez wysiedlenia (zimą z 1939 na 1940 r. około 1 mln osób). Pozostała ludność została sprowadzona do kategorii poddanych Rzeszy, wobec których nie obowiązywało niemieckie ustawodawstwo (np. socjalne). Wprowadzono obowiązek pracy, zakaz posługiwania się j. polskim w miejscach publicznych. Na niektórych obszarach (np. na Górnym Śląsku) całą ludność przymusowo zapisano do Niemieckiej Listy Narodowej (volksliste), uznając ją tym samym za przynależną do narodu niemieckiego (choć głównie w zakresie obowiązków, a nie uprawnień).

Generalne Gubernatorstwo traktowano jako rezerwar siły roboczej. Cała ludność musiała pracować (w przemyśle, lub w rolnictwie). Władze niemieckie zezwoliły jednak na posługiwanie się j. polskim, wydawano nawet czasopisma w tym języku, kina wyświetlały niemieckie filmy z polską listą dialogową. Oczywiście, były to czasopisma czy filmy propagandowe. Pozostawiono polskich urzędników najniższego szczebla, strażaków, lekarzy, leśników, policję porządkową. Zezwolono na działanie szkół podstawowych i zawodowych, choć zrewidowano ich programy nauczania.

Aby zapewnić sobie władanie podbitymi ziemiami i ludnością władze niemieckie stosowały terror. Ich celem było zastraszenie ludności oraz fizyczne usunięcie elity społecznej. W tym celu mordowano przedstawicieli polskiej inteligencji, którzy mogliby kierować ruchem oporu społeczeństwa. Niemiecka tajna policja (gestapo) poprzez sieć informatorów starała się rozpoznać sytuację i nastroje w społeczeństwie. Władze niemieckie poprzez celowany, ale także i ślepy terror dążyły do wymuszenia posłuszeństwa.

2. Ziemie pod okupacją radziecką

Ziemie zajęte przez Armię Czerwoną zostały włączone do ZSRR. Wyjątek stanowiła Wileńszczyzna, którą przekazano państwu litewskiemu. Podzieliła ona losy Litwy, która od 1940 r. została przemocą przyłączona do ZSRR. Władze radzieckie przeprowadziły sfałszowane wybory do nowopowstałych Rad Najwyższych Zachodniej Białorusi i Zachodniej Ukrainy (tak nazwano ziemie odebrane Polsce). Wystąpiły one do władz radzieckich z prośbą o przyłączenie ich do radzieckich republik – białoruskiej i ukraińskiej. Ludność tych ziem automatycznie uzyskała obywatelstwo radzieckie, ze wszystkimi konsekwencjami tego faktu (np. powołanie młodych mężczyzn do Armii Czerwonej).

Władze ZSRR, podobnie jak władze niemieckie, starały się podjąć walkę z przeciwnikami politycznymi. Zaliczono do nich zarówno przedstawicieli polskiej inteligencji, jak i klas społecznych, które w ZSRR uważano za wrogie (burżuazja, ziemiaństwo). Od samego początku prowadzono politykę pozyskiwania sojuszników wśród ubogich warstw miejscowej ludności. Z drugiej strony, podjęto zdecydowaną walkę z polskim podziemiem niepodległościowym. Od przełomu 1939/1940 r. rozpoczęła się wywózka ludności polskiej z zajętych terenów w głąb ZSRR, głównie na Syberię. Ich ilość szacuje się na ok. 0, mln osób.

3. Polscy jeńcy wojenni

Podczas działań wojennych we wrześniu 1939 r. duża grupa żołnierzy polskich dostała się do niemieckiej i radzieckiej niewoli. W niewoli niemieckiej znalazło się ok. 400 tys. żołnierzy i oficerów. Zostali oni ulokowani w obozach żołnierskich (stalagach) i oficerskich (oflagach). Mimo okrutnego traktowania (w tym także skierowania do prac przymusowych) oraz trudnych warunków bytowych jeńcy zasadniczo przeżyli wojnę.

Do niewoli radzieckiej trafiło ok. 250 tys. ludzi. Część z nich zwolniono, szczególnie żołnierzy pochodzenia białoruskiego i ukraińskiego. Natomiast w odniesieniu do korpusu oficerskiego (także oficerów rezerwy) władze radzieckie stosowały odmienną politykę. Dla grupy około 20 tys. oficerów utworzono oddzielne obozy w Ostaszkowie, Kozielsku i Starobielsku. Widziano w nich wrogów władzy radzieckiej i dlatego na najwyższych szczeblach władz radzieckich zapadła decyzja o ich wymordowaniu. Wiosną 1940 r. we pobliżu miasteczka Katyń na terenie Białorusi wymordowano około 4,4 tys. polskich oficerów. Podobnych zbrodni dokonano w innych miejscach. Łączną ilość ofiar szacuje się na 21 tysięcy.

4. Ujawnienie zbrodni katyńskiej

Problem nieobecności polskich oficerów pojawił się już w 1941 r. podczas tworzenia Armii Polskiej w ZSRR. Jednak ostatecznie zbrodnia została ujawniona wiosną 1943 r. przez Niemców. Stacjonujące na Białorusi oddziały niemieckie przypadkowo ujawniły masowe groby polskich oficerów w Katyniu. Propaganda niemiecka jednoznacznie wskazała, że sprawcą tej zbrodni jest ZSRR. Ten fakt poruszył polską opinię publiczną, choć jednocześnie wiedza o zbrodniach niemieckich wywoływała dużą nieufność wobec tych rewelacji. Rząd polski na uchodźctwie zwrócił się do Międzynarodowego Czerwonego Krzyża o powołanie bezstronnej komisji, która mogłaby zbadać znalezione groby. O to samo zwróciła się do MCK III Rzesza. ZSRR odrzucił oskarżenia i wykorzystał ten fakt do zerwania stosunków dyplomatycznych z rządem polskim (**25 kwietnia 1943 r.**). Choć sam fakt ujawnienia zbrodni był dla ZSRR kłopotliwy, to jednak został umiejętnie wykorzystany w związku z próbami rozegrania sprawy polskiej i wykreowania własnego ośrodka władzy w Polsce. Po II wojnie światowej prawda o zbrodni katyńskiej była przez dziesiątki lat ukrywana przez władze radzieckie i polskie. Dopiero w 1990 r. ostatni przywódca ZSRR Michaił Gorbaczow przyznał, że czynu tego dokonały władze radzieckie.

8. Władze polskie podczas II wojny światowej

1. Rząd polski na emigracji

W dniu 17 września 1939 r. rząd wraz z prezydentem **Ignacym Mościckim** oraz Naczelnym Wodzem, marszałkiem Edwardem Śmigłym Rydzem przekroczył granicę z Rumunią. Zgodnie z umową zawartą z Francją, rząd miał przedostać się do Francji, aby dalej kierować walką państwa polskiego. Jednak okazało się, że rząd został uwięziony na terenie Rumunii. Był to skutek nacisków niemieckich i radzieckich na władze rumuńskie. W takiej sytuacji prezydent Mościcki na mocy konstytucji państwa wyznaczył swojego następcę w czasie wojny. Był to **Władysław Raczkiewicz**, przedwojenny marszałek Senatu.

Nowy prezydent powołał premiera rządu, którym został gen. **Władysław Sikorski**. Został on również Naczelnym Wodzem. Sikorski był nie tylko dowódcą wojskowym, ale również znanym przedwojennym politykiem, opozycyjnym wobec rządów Piłsudskiego. Nowy rząd został utworzony w Paryżu, a w jego skład weszli przedwojenni politycy opozycyjni. Celem rządu było kontynuowanie walki z Niemcami (oraz ZSRR). Ważnym problemem było nawiązanie łączności z okupowanym krajem. Rząd działał we Francji, a jej kłesce przeniósł się do Londynu, gdzie został zaproszony przez Winstona Churchilla.

Po śmierci gen. Sikorskiego w katastrofie lotniczej w Gibraltarze (**4 lipca 1943 r.**) nowym premierem rządu został **Stanisław Mikołajczyk**. Złożył on rezygnację z funkcji premiera jesienią 1944 r. Po nim premierem został **Tomasz Arciszewski**. Rząd utracił uznanie

na arenie międzynarodowej po konferencji w Poczdamie (2 sierpnia 1945 r.). Za legalny rząd polski uznano wtedy Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej.

2. Utworzenie Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie

Po zakończeniu wojny w Polsce w 1939 r. kraj opuściło tysiące żołnierzy polskich. Chcieli oni kontynuować walkę z wrogiem. Z tej właśnie grupy żołnierzy powołano Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie. Składały się one z kilku dywizji piechoty, które tworzone we Francji, jednostek lotniczych oraz kilku stacjonujących w Wielkiej Brytanii okrętów wojennych. W działaniach wojennych w Norwegii w 1940 r. wzięła udział Samodzielna Brygada Strzelców Podhalańskich. Na Bliskim Wschodzie sformowana została Brygada Karpacka, która później walczyła w Północnej Afryce. Ogółem siły te liczyły około 60 tys. żołnierzy. Z klęski Francji udało się uratować około 25 tys. ludzi, którzy ewakuowani zostali do Wielkiej Brytanii. Sformowano z nich I Korpus Polski w Wielkiej Brytanii. Podczas Bitwy o Anglię wielce się zasłużyli polscy lotnicy. Walczyli oni w dywizjonach myśliwskich. Najślynniejszym z nich był dywizjon 303. Polskie okręty nawodne i podwodne brały udział w walkach z niemieckimi ubootami na Atlantyku.

3. Nawiązanie stosunków z ZSRR

Po wybuchu wojny niemiecko-radzieckiej w 1941 r. zmieniła się sytuacja międzynarodowa. Rząd brytyjski naciskał na władze polskie, aby nawiązać stosunki z ZSRR. Chciał tego także gen. Sikorski, choć część polityków polskich była przeciwna. W dniu **30 lipca 1941 r.** został podpisany układ między rządem polskim a radzieckim, który nazwano **układem Sikorski-Majski**. Na jego mocy nawiązane zostały stosunki dyplomatyczne, w ZSRR uznano obywatelstwo polskie, poprawie uległo położenie Polaków przebywających na terenie ZSRR. Podjęto również rozmowy o utworzeniu polskiej armii. Układ wojskowy został podpisany 12 sierpnia 1941 r. Przewidywał on utworzenie Armii Polskiej w ZSRR. Jej dowódcą mianowany został gen. **Władysław Anders**. Miało zostać sformowanych pięć dywizji piechoty z Polaków, którzy znajdowali się na terenie ZSRR. Armia ta miała pozostawać pod ogólnym dowództwem radzieckim i po pokonaniu Niemców wraz z Armią Czerwoną od wschodu wkroczyć do Polski. Jednak konflikty i nieporozumienia między stronami spowodowały decyzję o ewakuacji armii na Bliski Wschód. Wraz z nią ewakuowanych zostało kilkadziesiąt tysięcy osób cywilnych (w tym kobiet i dzieci). W 1943 r. armia została ewakuowana. Miała na to także wpływ polityka władz radzieckich, które miały już inny pomysł na rozwiązanie problemu rządu w Polsce. Z oddziałów polskich na Bliskim Wschodzie został utworzony **II Korpus Polski**, który pod dowództwem gen. Andersa walczył we Włoszech (bitwa pod **Monte Cassino**). Stosunki polsko-radzieckie popsuły się w 1943 r., a po ujawnieniu zbrodni katyńskiej ZSRR zerwał stosunki z rządem polskim na emigracji.

4. Delegatura Rządu na Kraj

W 1940 r. powołana została do życia działająca w kraju reprezentacja rządu. Z powodu okupacji musiała ona działać w podziemiu. Nazwano ją Delegaturą Rządu na Kraj. Na jej czele stał urzędnik noszący tytuł Delegata. Pierwszym delegatem został Cyryl Ratajski, a ostatnim był Jan Jankowski. Zadaniem delegata było kierowanie tajną administracją państwową. Delegatura podzielona była na departamenty, które odpowiadały ministerstwom (np. oświaty, sprawiedliwości). Delegatowi był podporządkowany Komendant Armii Krajowej. Na niektórych obszarach udało się powołać delegatów wojewódzkich. Planowano, że po zakończeniu wojny Delegatura przejmie władzę na wyzwolonych ziemiach polskich. Należy podkreślić, że Delegatura Rządu była wyjątkowym zjawiskiem w historii II wojny światowej.

9. Ruch oporu na ziemiach polskich

Ruch oporu na ziemiach polskich narodził się żywiołowo jako wyraz sprzeciwu społeczeństwa wobec warunków okupacji. Był jednym z najbardziej rozbudowanych w całej Europie. Przebierał różne formy i postacie, w zależności od możliwości oraz realiów okupacji. Warunki działania były różne i zależały od polityki władz okupacyjnych, na przykład wiele trudniej było prowadzić działalność na ziemiach wcielonych do III Rzeszy, niż na terenie Generalnego Gubernatorstwa. Cechą charakterystyczną polskiego ruchu oporu było jego zróżnicowanie polityczne. Organizacje podziemne założyły wszystkie najważniejsze partie polityczne działające przed wojną. Starły się one nie tylko dotrzeć do swoich dotychczasowych zwolenników, ale także zyskać nowych.

1. Powstanie Armii Krajowej

W końcu września 1939 r., tuż przed kapitulacją Warszawy została założona tajna organizacja pod nazwą **Służba Zwycięstwu Polski**. Jej zwierzchnikiem został gen. Michał Karaszewicz-Tokarzewski. Organizację utworzyła grupa oficerów i polityków, którzy chcieli kierować oporem społeczeństwa polskiego. Gdy wieść o jej powstaniu dotarła do gen. Sikorskiego, ten zmienił komendanta organizacji na gen. Kazimierza Sosnkowskiego. Jednak nie był to dobry wybór, bowiem Sosnkowski przebywał w Paryżu i miał słaby kontakt z krajem. Z tego względu Sikorski mianował dwóch komendantów w kraju – M. Karaszewicza-Tokarzewskiego na obszar okupacji radzieckiej i Stefana Grota-Roweckiego na obszar okupacji niemieckiej. Ostatecznie jedynym komendantem został Rowecki. Organizacja zmieniła nazwę, najpierw na Związek Walki Zbrojnej, a od 1942 r. na **Armia Krajowa**. Była traktowana jako część Polskich Sił Zbrojnych, pod ogólnym dowództwem Naczelnego Wodza. Po aresztowaniu Roweckiego nowym komendantem AK został Tadeusz Komorowski (pseudonim Bór).

2. Działalność Armii Krajowej

W zamyśle twórców miała to być jedyna organizacja polskiego podziemia proruskiego. Miała ona skupiać wszystkich chętnych do oporu wobec okupantów. Jednak tak się nie stało. Różne ugrupowania tworzyły swoje własne organizacje. Dowództwo AK czyniło starania, aby włączyć przynajmniej część z nich w swoje szeregi (tzw. **akcja scaleniowa**). Największym sukcesem było przyłączenie Batalionów Chłopskich, organizacji utworzonej przez Polskie Stronnictwo Ludowe. Poza AK pozostawały jednak głównie organizacje odrzucające zwierzchnictwo rządu na emigracji, głównie skrajnie prawicowe (**Narodowe Siły Zbrojne**) i lewicowe (**Gwardia Ludowa i Armia Ludowa**).

Armia Krajowa była najliczniejszą ze wszystkich organizacji podziemnych. W szczytowym okresie swojego rozwoju, latem 1944 r., liczyła około 400 tys. członków. Od samego początku organizacja prowadziła dwutorową działalność. Prowadziła walkę bieżącą oraz przygotowywała się do walki o wyzwolenie kraju w końcowym okresie wojny (plan przygotowania powstania powszechnego). Do wali bieżącej powołano Kierownictwo Dywersji (kryptonim **Kedyw**), któremu podlegały specjalne oddziały. Przeprowadziły one w latach setki akcji sabotażowo-dywersyjnych. Były one wymierzone w niemiecki transport (wysadzanie torów kolejowych), magazyny (podpalenia), ataki na niemieckie posterunki i więzienia. Likwidowano ludzi z niemieckiego aparatu władzy, którzy prześladowali ludność. Siłami AK wydawano podziemną prasę, w tym oficjalny organ Delegatury Rządu pt. „Biuletyn Informacyjny”. Ważną rolę w podziemiu odegrali specjalnie przeszkoleni żołnierze Polskich Sił Zbrojnych, których wybrano w Wielkiej Brytanii, a następnie zrzucono na spadochronach do kraju. Nazwano ich **cichociemni**. W trakcie wojny było ich ok. 300. Z racji swojego wyszkolenia wojskowego, odegrali oni ważną rolę w tworzeniu oddziałów partyzanckich.

Plany powstańcze Armii Krajowej w 1944 r. przybrały postać tzw. **planu Burza**. Miał on polegać na ujawnieniu oddziałów Armii Krajowej i podjęciu walki z Niemcami, gdy ci byli atakowani przez wojska radzieckie. Początkowo miał on być realizowany na ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej. Oddziały AK brały udział w walkach o Wilno i Lwów. Jednak wobec wrogiej postawy władz ZSRR, które nie chciały uznać AK za równorzędnego partnera podjęto decyzję o realizacji planu Burza w Warszawie (powstanie warszawskie).

3. Powstanie ruchu komunistycznego

Ruch komunistyczny w przedwojennej Polsce był słaby. Działająca nielegalnie Komunistyczna Partia Polski (KPP) została decyzją władz radzieckich zlikwidowana (w 1938 r.), a ci działacze, którzy przebywali w ZSRR zostali zamordowani w ramach wielkiej czystki. Paradoksalnie, przeżyli tylko ci, którzy siedzieli w polskich więzieniach. Po wybuchu wojny niemiecko-radzieckiej w kierownictwie radzieckim zwyciężyła koncepcja odbudowy ruchu komunistycznego w Polsce. Utworzono w Moskwie specjalną Grupę Inicjatywną, którą zrzucono na spadochronach do Polski. W dniu 5 stycznia 1942 r. odbyło się zebranie założycielskie nowej partii, **Polskiej Partii Robotniczej**. Jej przywódcą (sekretarzem

generalnym) został Marcei Nowotko, a po jego śmierci Paweł Finder. Trzecim i ostatnim sekretarzem był **Władysław Gomułka**. Partia utrzymywała łączność radiową z Moskwą i stamtąd otrzymywała instrukcje działania.

Obok partii, od razu założona została też organizacja zbrojna o nazwie **Gwardia Ludowa**. Była ona mało liczna i słabo uzbrojona. Początkowo komuniści chcieli przyłączyć się do Delegatury Rządu oraz do Armii Krajowej. Żądali oddania im odpowiedniej ilości miejsc w rządowych strukturach organizacyjnych. Po fiasku rozmów, plany kierownictwa PPR uległy zmianie. Komuniści postawili na stworzenie własnego ośrodka władzy, niezależnego od rządu. W noc sylwestrową z 1943 na 1944 r. powstała **Krajowa Rada Narodowa (KRN)**. Formalnie było to porozumienie wielu partii politycznych. W rzeczywistości, były to niewielkie organizacje bez znaczenia. Przewodniczącym KRN został Bolesław Bierut, formalnie bezpartyjny, w rzeczywistości komunista z ZSRR. KRN podjęła decyzję o scaleniu wszystkich podporządkowanych organizacji wojskowych w jedną, pod nazwą **Armia Ludowa**. Miała to być konkurencja dla AK. W rzeczywistości ani KRN, ani AL, nie mogły się równać z Delegaturą i Armią Krajową. Jednak ich pozycja w miarę upływu czasu rosła, gdyż władze radzieckie wspierały ruch komunistyczny i deklarowały, że tylko w nim widzą reprezentację narodu polskiego. W ten sposób władze radzieckie utworzyły w Polsce nowy ośrodek polityczny, któremu oddały po wojnie władzę na państwem.